

הרב יהושע בן-מאיר

חזרה מפעילות הצלה בשבת*

ראשי פרקים:

- א. הצגת הבעיה
- ב. היוצאים להציל חוזרין למקומן
- ג. פסיקת הרמב"ם בפרק ב' מהלכות שבת
- ד. שני הסברים בשיטת הרמב"ם
- ה. הסבר שיטת הרמב"ם לפי 'הדרך השנייה'
- ו. הלבוש ביאר ברמב"ם כ'דרך הראשונה'
- ז. הנפקותא בין שתי הדרכים לתירוץ הרמב"ם
- ח. האם איסור תחומין הוא דאורייתא
- ט. ל'דרך השנייה' משום שלא להכשילן לע"ל הרמב"ם מתיר גם איסור תחומין דאורייתא
- י. האם היתר 'שלא להכשילן לע"ל' הוא רק באירוע של לחימה?
- יא. מחלוקת אחרונים אם 'שלא להכשילן לעתיד לבוא' מתיר גם איסורי תורה או רק איסורים דרבנן
- יב. האם היתר 'מכשילן לעתיד לבוא' חל גם על חיילי צבא הפועלים לפי פקודות?
- יג. פסק דינו של מו"ר הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל
- יד. מסקנות להלכה

א. הצגת הבעיה

הלכה פסוקה היא "וּשְׁמַרְתֶּם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֱדֹם וְחַי פָּהֶם אֲנִי ה'".¹ – "וחי בהם ולא שימות בהם".² על כן "דחווה היא שבת אצל סכנת נפשות כשאר כל המצוות... שספק נפשות דוחה את השבת".³ לכן כל פעילות מצילת חיים מותרת, והיא אף מצווה, בשבת. לפיכך מותרת פעילות רפואית כולל הפעלת בתי חולים ומערכות פינוי רפואי. כמו כן מותרת פעילות מבצעית בשבת, כולל שיגרה מבצעית כמו סיורים, הפעלת מערכות התראה ועוד. כן מותרת פעילות דחופה של כבאי האש וכדומה.

מדי שבת בשבתו יוצאים חיילי צה"ל לפעילות ענפה לשמירת ביטחון המדינה וחיי תושביה, פעילות הכוללת עשיית מלאכות בשבת, כגון סיורים, תצפיות, מחסומים ועוד. מתעוררת השאלה – האם בגמר הפעילות ו/או החלפת משמרות רשאים החיילים שסיימו את תפקידם לחזור לבסיסם ו/או ליישוב קרוב, ו/או לביתם, הכול בהתאם לנסיבות? האם יש מגבלות ותנאים

* סוגיה זו לימדתי במשך 35 שנה בישיבת 'שבות ישראל' במסגרת שיעורי 'הכנה לצבא'.

1. ויקרא יח, ה. [ראה הרב חיים סבתו, "וחי בהם – וגם את שבתותי", **המעין** מד, א (תשרי תשס"ד) עמ' 77. לדעת הרב סבתו הגמרא ביומא פא, ב, לומדת את עיקר דין פיקוח נפש, לא מהפסוק בספר ויקרא אלא דווקא מהפסוק בספר יחזקאל (כ,יא). -- העורך].
2. מימרא של רבי יהודה אמר שמואל יומא פה, ב. וע"ש בברייתא פה, א-ב.
3. רמב"ם ריש פ"ב מהל' שבת. וע"ש סוף הל' טו שהוסיף "ואפילו לזה שאין חזקתו חי".

לגבי חזרתם? באותה מידה השאלה אקטואלית גם לגבי צוותים רפואיים, רופאים, אחיות וכדומה.

לכאורה, פשוט הדבר שכיוון ש"דחווה היא שבת אצל סכנת נפשות", הרי שברגע שאין סכנת נפשות, אין שום היתר לעשות פעולה אסורה ואפילו איסור דרבנן. שהרי מקור ההיתר הוא 'פיקוח נפש', ואם ה'פיקוח נפש' נעלם, אין חיילים אלו שונים מכל אדם אחר מישראל⁴.

ב. היוצאים להציל חוזרין למקומן

שנינו במשנה עירובין⁵: "מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה יש לו אלפים אמה לכל רוח אם היה בתוך התחום כאילו לא יצא שכל היוצאים להציל חוזרין למקומן". ובבלי על המשנה⁶: "וכל היוצאין להציל חוזרין למקומן. ואפילו טובא] = יותר מארבעת אלפים, בתמיה... – רש"י? והא אמרת רישא אלפים אמה ותו לא! – אמר רב יהודה אמר רב: שחוזרין בכלי זיין למקומן] = לא תימא אפילו טובא, דלא שרי אלא אלפים, והא אתא לאשמעינן: דחוזרין בכלי זיין, ולא אמרינן כיון דנעשה מעשה ישליכו כלי זיין מעליהן, ולא יחללו שבת בחזרתן. וטעמא מפרש לקמן – רש"י. ומאי קושיא? דילמא להציל שאני] = ומי שיצא ברשות דמתניתין – איכא לאוקמי בעדות החדש, ובחכמה הבאה לילד, אבל הבא להציל מאויבים – יש לחוש שמא אויבים ירדפו אחריו, הלכך אפילו טובא נמי יכנסו לעיר – רש"י! – אלא, אי קשיא הא קשיא: דתנן [ר"ה פ"ב מ"ה]: בראשונה לא היו זזין משם כל היום כולו] = ביוצאין חוץ לתחום להעיד על החדש מיירי במסכת ראש השנה (כג, ב), לא היו זזין, דמי שיצא חוץ לתחום אין לו אלא ארבע אמות – רש"י, התקין רבן גמליאל הזקן שיש להן אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד אמרו, אלא אפילו חכמה הבאה לילד, והבא להציל מן הגייס] = וקאמר: אלפים ותו לא, ומתניתין קתני כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, ואפילו טובא – רש"י ומן הנהר ומן המפולת ומן הדליקה – הרי הן כאנשי העיר, ויש להן אלפים אמה לכל רוח. ותו לא? והא אמרת: כל היוצאין להציל חוזרין למקומן, אפילו טובא! – אמר רב [יהודה אמר רב]: שחוזרין בכלי זיין למקומן. כדתניא: בראשונה היו מניחין כלי זיין בבית הסמוך לחומה, פעם אחת הכירו בהן

4. בכותבי מאמר זה מונח לנגד עיני מאמרו של ידידי הגאון הרב מרדכי הלפרין שליט"א, נדפס לראשונה ב'קול ברמה' (עלון ישיבת הגולן, תשרי תשל"ו) 25-30; נשנה עם הוספות ב'בדרך אפרת' עלון מס' 1 (קיץ תשל"ט) עמ' 46-58; ומשם במקומות שונים, בין היתר ספר אסיא ד' (תשמ"ג) עמ' 60-71; ולאחרונה בספרו המונומנטאלי "רפואה מציאות והלכה, ולשון חכמים מרפא" (תשע"ב) עמ' 69-81, אשר נעזרתי בו רבות. ע"ש.

במאמר זה לא עסקתי ב'ד' דברים פטרו במחנה' [עירובין יז, א-ב], כיוון שאינו קשור ישירות לגבי השאלה הנדונה במאמר. ראה בזה הרב הלפרין במאמרו הנ"ל, ומאמרי 'הגדרת מחנה ודין תחומין במחנה'.

5. פרק ד' משנה ג'.

6. מה, א.

אויבים ורדפו אחריהם, ונכנסו ליטול כלי זיין, ונכנסו אויבים אחריהן. דחקו זה את זה, והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיין. רב נחמן בר יצחק אמר: לא קשיא; כאן⁷ – שנצחו ישראל את אומות העולם, כאן – שנצחו אומות העולם את עצמן] = חוזרין למקומן אפילו טובא – רש"י].

כתבו הראשונים ששני התירוצים נכונים להלכה. וכך נפסק להלכה⁸ שכל היוצאין להציל יש להם רק אלפיים אמה לכל רוח, וחוזרים בכלי זיין למקומם. אולם כאשר נצחו אומות העולם, שיש סכנה לשהות במקום, הרי מותרים לחזור למקומם יחד עם כלי זיין, אפילו יותר מאלפיים אמה.

מפשוטן של דברים נראה שב'יוצאים ברשות' נובכללם, גם 'היוצאים להציל' התקין ר"ג הזקן קולא ואף לאחר גמר ה'פיקוח נפש' שהתיר להם לצאת, וזאת – שיש להם אלפיים אמה לכל רוח ממקום שהגיעו אליו⁹. כלומר, ר"ג הזקן ביטל [לגבי היוצאים ברשות] את האיסור דרבנן האוסרת על היוצא מהתחום [אפי' באונס] להלך יותר מד' אמות¹⁰.

אולם במצב של 'נצחו אומות העולם את עצמן', הרי יש מצב של פיקו"נ, ולכן הפיקו"נ של היוצאים להציל מתיר להם לחזור למקומם. במילים אחרות – אם הכוח סיים את הפעולה במקום שיש סכנה להמשך שהותו בו, הוא רשאי לצאת מהמקום למקום שאין בו סכנה¹¹.

כמו כן, עקב 'מעשה שהיה', למדו חז"ל שאין 'לסמוך על המודיעין' באופן מוחלט, ולכן תיקנו שבכל מצב אין מפרידים חיילים מנשקם, והתירו להם לטלטל את הנשק¹². בפשטות אף היתר זה נובע מצד ה'סכנה' ופיקו"נ בהפרדת חייל מנשקו¹³.

7. בר"ח שם איתא: "רב נחמן בר יצחק אמר בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם אלפים אמה ותו לא. ובזמן שיד נכרים תקיפה על ישראל, אפילו טובא". וכנראה שגרס בגמרא 'יד ישראל תקיפה' ולא 'נצחו ישראל'.

8. רמב"ם [פכ"ז מהל' שבת הל' י"ז, צוטט בהמשך], טור ושו"ע [או"ח סימן ת"ז סעיף ג]. וע"ש בב"ח, פרישה ואליה רבה והובאו דבריהם במ"ב ס"ק י'.

9. כמו כן הקלו שאם האלפיים אמה שנתנו להם נכנסים לתוך התחום שהיו בו בכניסת השבת, יכולים לחזור לתחום שהיו בו בתחילת השבת כאילו לא יצאו. ואין מאמר זה המקום לברר הלכה זו.

10. [ע' רמב"ם פכ"ז משבת הל' יב-יג, וברה"מ שם הל' יג; בביאור הלכה או"ח תה סעיף ו ד"ה 'אבל אם יצא חוץ לתחומו לדעת'].

לגבי השאלה אם תחומין דרבנן או דאורייתא, ראה בהמשך.

11. באליה רבה סי' ת"ז אות ה' תמה על הלבוש ועל לשון הרמב"ם והשו"ע, שאם הצילו איך אפשר שניצחו או"ה או שידם תקיפה. וע' במ"ב שם ס"ק ח' שפירש שאף שהצילו הפעם עדיין יש סכנה. כמדומה שבימינו כל בר דעת מכיר דוגמאות אין ספור של פעולת סיכול מוצלחת שמתבצעת בשטח אויב, אך בגמר הפעולה הכוח צריך להסתלק במהירות, כהסבר המ"ב, וכבר אמרו חז"ל שעדיף חכם מנביא.

12. מלשון הגמ' משמע שההלכה כך היא בכל מקרה ואין חילוק בין אם הסכנה 'ברמת סבירות גבוהה' או 'ברמת סבירות נמוכה'. לכן כתבתי שאין לסמוך על המודיעין. בכל אופן נראה

כדברים אלו נראה מלשון הרמב"ם שפסק בפרק כ"ז מהל' שבת¹⁴:
 "היה יוצא ברשות ואמרו לו והוא הולך בדרך כבר נעשית המצוה שיצאת לעשות יש לו ממקומו אלפים אמה לכל רוח, ואם היה מקצת תחום שיצא ממנו ברשות מובלע בתוך אלפים אמה שיש לו ממקומו הרי זה חוזר למקומו וכאילו לא יצא, וכל היוצאין להציל נפשות ישראל מיד גוים או מן הנהר, או מן המפולת יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו, ואם היתה יד הגוים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו הרי אלו חוזרין בשבת למקומן ובכלי זינן"¹⁵.

ג. פסיקת הרמב"ם בפרק ב' מהלכות שבת

כתב הרמב"ם בפ"ב מהל' שבת¹⁶: "גוים שצרו על עיירות ישראל אם באו על עסקי ממון אין מחללין עליהן את השבת ואין עושין עמהן מלחמה,

שבמצב בו בימי חול אין הנחיה ללכת עם נשק צמוד, סביר שגם בשבת אין היתר לכך. אולם פרטים אלו אינם שייכים למאמר זה.

פשטות לשון הברייתא והגמ' שאפילו באיסור דאורייתא כגון הוצאה מרה"ר לרה"ר וטלטל ד' אמות ברה"ר. וכן מפורש בכמה ראשונים, רבינו יונתן על הרי"ף [יב, א בדפי הרי"ף]: "חוזרין בכלי זינן למקומן ולא חיישינן להעביר [=צ"ל 'להעברת' – הגהות הב"ח] ד' אמות ברה"ר ולא להכנסה, לפי שסכנת נפשות היה בדבר אם יניחום חוץ לתחום או מחוץ לעיר באותו מקום". וכע"ז בחידושי המאירי [הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"א] עירובין שם [עמ' שי]: "ואין חוששין לאיסור הוצאה וטלטול"; פסקי הרי"ד עירובין שם [עמודה עז]: "ולא אמרי' ישריכו כלי זינן מעליהן ולא יחללו שבת בחזירתן". ובקריית ספר על הרמב"ם פ"ב מהלכות שבת כתב: "וכשיצילו את אחיהם מותר להם לחזור בכלי זין למקומם שלא להכשילם לעתיד לבא, ואף על גב דהאי הוי תקנה משום מעשה שהיה, הוי מותר דאורייתא, כיון שנתגלה שהיה סכנה בדבר..." וע' בהמשך.

13. ראה בהערה הקודמת שכמה ראשונים הזכירו מפורש שהתירו אפילו איסורי תורה, ומדובר בסכנה ממש. וכ"ה מפורש בהרבה ראשונים לגבי חזרה כשיצחו אומות העולם, ולדוגמא לשון המאירי בבית הבחירה: "מכל מקום אם יצא ברשות, אין לו אלא אלפים אמה... או אף... אם יש שם סכנה, כגון יוצאין להציל במקום שיש בחזרתן חשש אויבים, והוא שאמרו כאן בזמן שנצחו אומות העולם וכו'..." אמנם יש שפירשו שלא מדובר ממש בפיקו"נ, ראה תיר"ט פ"ו מיומא מ"ו: "בא וישב לו תחת סוכה אחרונה - כתב הר"ב [=ואע"פ שהיוצא חוץ לתחום אפילו ברשות חכמים אין לו אלא אלפים אמה ממקום שיצא לשם ברשות] [דלזה התירו לפי שירא [=לעמוד במדבר משתחשך] כו' כ"כ רש"י. ומצינו עוד כיוצא בזה במשנה ג' פ"ד דעירובין דיוצא להציל וכו' ויראים מפני האויבים לאוקמתא חדא כמ"ש שם בס"ד ולפי שבגמ' לא הביאו להוציא אוקמתא ראייה מדהכא. ש"מ דהכא שאני דטפי חששו ליראת המדבר מיראת האויב. להכי שפיר כתב רש"י לזה התירו כו' ". [מלשוננו, ובעיקר ממה שכתב 'לזה התירו', נראה דלא מיירי בפיקו"נ, דהל"ל 'דבזה איכא סכנה טפ"י]. ואף למפרשים שהפרדת חייל מנשקו הוא פיקו"נ ממש, הרי בנצחו ישראל [לפחות בחלק מהמקרים] אין חשש סכנה להישאר במקום, א"כ למה התירו להם איסור תורה של הוצאת וטלטול הנשק, שיגידו להם שימתינו במקומם יחד עם הנשק. וע' בהמשך.

14. הל' יז.

15. מלשון הרמב"ם בהלכה זו נראה שלא התירו לחזור בכלי זינן אלא כאשר יד הגוים תקיפה [כגירסת הר"ח שהוזכרה למעלה בהערה 7]. זאת בניגוד למש"כ למעלה בהערה 8. אמנם ע' בהמשך.

הרמב"ם כתב "והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו", ולא 'יש סכנה שישבתו במקום שהצילו בו'. מלשוננו נראה שלא מדובר במצב של פיקוח נפש ממש. וע' לעיל הערות 12-13.

16. הל' כג. ההלכה הקודמת היא בפכ"ז מהל' שבת, כמצוין מעלה.

ובעיר הסמוכה לספר אפי' לא באו אלא על עסקי תבן וקש יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ובכל מקום אם באו על עסקי נפשות או שערכו מלחמה או שצרו סתם יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת, ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם מיד הגוים בשבת, ואסור להן להתמהמה למוצאי שבת, וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא".

הפסק הזה של הרמב"ם מעורר מספר בעיות. שכן מפשט לשון הרמב"ם משמע ש'היוצאים להציל' מותר להם לחזור למקומם, ובכלי זיין, בלא שום הגבלות, כלומר אף יותר מאלפיים אמה, אפי' כ'שיד ישראל תקיפה' ואין שום סכנה להישאר במקומם. זאת, בסתירה לדבריו הנ"ל שצוטטו בסוף הפרק הקודם, בו הגביל את ההיתר לחזור למקומן ובכלי זיין רק כאשר "אם היתה יד הגוים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו בו".

בנוסף, הרמב"ם נתן טעם להיתר "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא", ולכאורה זהו טעם חדש שאינו נזכר כלל בסוגיה בעירובין שצוטטה לעיל, התולה את ההיתר ב'מעשה שהיה'. וכבר תמה על כך הלח"מ¹⁷. אמנם, מצאנו בראשונים שכנראה הייתה גירסה בגמ' בעירובין 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'. בחי' הרשב"א בפירושי האגדות כתב¹⁸: "... דע כי המידה הזאת [=כלומר, מידת הזמן הזו הקרויה 'לעתיד לבא' – בהערות שם], ר"ל 'לעתיד לבא' נאמרה על כל הזמן הבא, רחוק או קרוב, ואפילו בזמן הבא סמוך ממש, כאמרם בחזרת כלי זיין בשבת כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבא". כך גם בחידושינו לנדה¹⁹ כתב: "...ויש לעתיד לבא בזמננו ובזמן

17. בפ"ו מהל' מלכים הל' יג. וז"ל הלח"מ שם: "וכשם שפטורין מכל אלו בהליכתן וכו'. כתב הרב כ"מ דלמד מהא דאמרינן בפ' מי שהוציאוהו (דף מ"ה א) שחוזרין בכלי זיין למקומם. ואין זו ראייה, דהתם משום מעשה שהיה התקינו כן כדאמרו בברייתא שם. איברא דרבינו כתב בפרק ב' מהל' שבת מותר להם לחזור בכלי זיין למקומן כדי שלא להכשילן לעתיד לבא ולפי אותו הטעם הכא נמי אמרינן הכי דאם אין אתה פוטרן בחזרתן לא יצאו בתחלה. אבל מ"מ נראה דאין זה הטעם האמור בגמרא שם אלא משום מעשה שהיה התקינו כן".

18. ברכות יב, ב. הציטוט לפי מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"א, עם הערות מהרב אריה ליב פלדמן, עמ' לא. בפנים ציטטתי מהערה 402. ובהערה 403 על תיבות 'כאמרם בחזרה בכלי זיין בשבת' – "הכוונה כנראה לעירובין מה, א. ולפנינו שם לא נזכר 'כדי שלא תהא מכשילן לעתיד לבוא'. אבל כן הוא ברמב"ם פ"ב מהל' שבת הכ"ג (ועי' לחם משנה פ"ו מהל' מלכים הי"ג)".

19. סא, ב. במהדורת חי' הרשב"א עם הערות מהרב יצחק מאיר בן מנחם (פצינר) [עמ' קיא] כתב בהערה א': "לא מצאתי בשבת הענין דחוזרים עם כלי זיין, והגמ' מזה היא בעירובין דף מה ע"א, וגם שם לא נאמר א"כ אתה מכשילן לעתיד לבא, נמצא כזה בקידושין לג, א גבי כל בעלי אומניות עומדים מפניהם" [הוא הבין שמש"כ הרשב"א 'בשבת', הכוונה לשם המסכת כמו 'ביומא'. וכבר העיר המהדיר לפירושי האגדות הנ"ל בהערה הקודמת (בהערה 403) שהכוונה ליום השבת, ולא למסכת]. ובהשמטה בסוף המסכת [לאחר תיקון טעויות] כתב: "ע"מ שדנתי בהערה אות א' מעמוד קיא, העיר לי ידידי חביבי הגר"ש ליברמן

מועט, שלא תהא מכשילן לעתיד לבא ביומא בעובר עד צוארו במים להקביל פני רבו, ובשבת בחוזרים עם כלי זיין".

ד. שני הסברים בשיטת הרמב"ם

שתי דרכים אפשריות לביאור הסתירה בין פסקי הרמב"ם. הדרך הראשונה מתייחסת להלכה שבפרק ב' ולזו שבפרק כ"ז כהלכה אחת, כאשר בכל אחד מהמקומות הרמב"ם כותב חלק מהפרטים הקשורים להלכה. בפרק ב' הרמב"ם כותב את יסוד הדין של פיקוח נפש, ולכן מבאר את יסוד ההלכה של חזרתן של 'היוצאים להציל'. ובפרק כ"ז הרמב"ם מתייחס לפרטי ההלכה, ומפרט את תנאיה. הדרך השנייה רואה בפסקים שבפרק ב' ובפרק כ"ז פסקים נפרדים המדברים על הלכות שונות לחלוטין, ולכן כל הלכה עומדת בפני עצמה, כאשר תנאיה ופרטיה שונים זו מזו.

הדרך הראשונה – כתב ב"ד איתן²⁰: "רבינו ז"ל קיצר בכאן וסמך אמ"ש [= אמה שכתב – כלומר, על מה שכתב – יב"מ] בס"פ כ"ז, דהיינו דווקא כשהם מתפחדים לישב במקומן שהצילו בו, דאל"כ שובתין במקום שהצילו

שליט"א [וצ"ל] על דברי הרמב"ם פ"ב מהלכות שבת הכ"ג דכותב ג"כ בנוסח הזה, ולשונם שם 'וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהם למקומן בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבא'. ואם כי עלינו עוד לחפש אחר מקור הדברים, אבל ממה דאף בדברי הרמב"ם מובא בנוסח הזה, מתקבל מאד על הדעת דכן היה הנוסח שלפניהם בגמ' 'עירובין' [וראה גם תוספתא כפשוטה עירובין פ"ג עמ' 342]. אמנם במהדורת חי' הרשב"א על נדה, הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלים, תש"ן, עם הערות מהרב דוד מצגר כתב (בהערה 60): "עירובין מה, א. וכן היה לפני רבינו שם וכפי שהביא גם בפ' האגדות סוף"ק דברכות, וכ"ה בפ' ר' ישמעאל חכמון עירובין שם". אמנם בפ' ר' ישמעאל בן חכמון, בני ברק תשל"ד, עם הערות מהרב חיים מאיר יחיאל שטינברג, כתב במשנה מד, ב [עמ' ק]: "... והאי פירוקא לאו על הא מתניתא איתמר, כדמפרש גמרא, משום דהא מתניתא איכא למימר עלה דשאני רישה מסופה, דהיוצא להציל שארו ליה לחזור למקומו, ואפילו נתרחק הרבה ממקומו הרבה [=כך במקור – יב"מ], לפי שאנו חוששין שאם לא נתיר להם לחזור למקומם ימנעו מלצאת, ונמצאת מכשילן לעתיד לבוא, אבל מי שיצא לעשות מצוה אין לו כי אם אלפים אמה ותו לא, ולא קשיא רישה אסיפא", וברור מדבריו שנמצאת מכשילן לעתיד לבוא אינו גירסה אלא פירוש. ובגמ' מה, א [עמ' קג-קד] כתב: "תניא נמי הכי גוים שצורו על עירות ישראל... יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת בכל מקום. ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחיהם שבמצור ולהצילם בשבת מיד הגוים, ואסור להם להתמהמה עד מוצאי שבת. וכשיצילו את אחיהם מותר להם לחזור בכלי זיין למקומם בשבת כדי שלא להכשילם לעתיד לבוא כמו שביארנו [=ההדגשה ממני – יב"מ]". ואף כאן נראה יותר שהוא העתקת לשון הרמב"ם, כדרכו של מחבר זה להעתיק את לשון הרמב"ם, ולא גירסה בגמרא [וכ"כ שם המגיה בהערה 117 שמהמילים 'ומצוה על כל ישראל' זה העתקת לשון הרמב"ם]. לכן לא העתקתי למעלה את דבריו, כיון שספק גדול הוא אם נמצא בדבריו רמז לגירסה כזו בגמרא. וע' גם בחי' הריטב"א לנדה שם, ובהוצ' מוסד הרב קוק, בהערה 40 מהרב משה גולדשטיין. וע' בחי' הרשב"א ביצה יב, ב ד"ה 'בפלוגתא לא קא מיירי' שכתב: "וא"ת אמאי לא קא חשיב הא דתנן בעירובין בפרק מי שהוציאו 'כל היוצאין להציל חוזרין למקומן', [ובר"ה] חכמה הבאה לילד, והוי טעמא דהנך נמי משום דהתירו סופן משום תחילתן. וי"ל דהתם פשיטא דהא תנינן להו, וליכא למיתלינהו אלא בהתירו סופן משום תחילתן... [=ההדגשות ממני – יב"מ]". דבריו מפורשים שלא גרס כן בגמ', רק שהבין שטעם הדבר הוא משום שהתירו סופן משום תחילתן.

20. פ"ב מהל' שבת הל' כ"ג. הובא ב'ספר הליקוטים', שהודפס במהדורת רמב"ם פרנקל.

בו ויש להן אלפים אמה משם לכל רוח, והוא מהסוגיא דעירובין וע"ש ברא"ש ובב"י ס"ס ת"ז. אלא שמ"ש כאן רבינו דהטעם דחוזרין למקומן בכלי זינן הוא כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא ליתא בגמ', אלא מפני מעשה שהיה אמרו כן. וכבר הרגיש בזה הלח"מ בפ"ו מה' מלכים. ומ"מ גם מהתוס' משמע²¹ מהא דתנן שכל היוצא להציל חוזרין למקומן דטעמא משום תחילתן ע"ש".

אם כן תורף תירוצו שבעצם ההלכה בפרק ב' ובפרק כ"ז היא הלכה אחת. רק שבפ"ב כתב הרמב"ם את הכלל, ובפרק כ"ז פירט את תנאיו ופרטיו. אין לדייק מפרק ב' שהחזרה למקומן בכלי זינן מותרת בכל מקרה, אפי' כשי"ד ישראל תקיפה, כיוון שהרמב"ם רק כתב את הכלל, וסמך על התנאים והפרטים שיבאר להלן בפרק כ"ז. ה'טעם' שהרמב"ם כתב בפרק ב', 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא' מבאר את ההלכה שבפרק כ"ז. 'טעם' זה מופיע בפ"ב העוסק בדיני פיקו"נ, כיוון שהוא מגלה לנו הלכה בדיני פיקו"נ – לא רק פיקו"נ של אדם בשבת זו מתיר לנו לעשות מלאכה בשבת זו, אלא אפילו [חשש] פיקו"נ של עתיד לבוא מתיר לנו מלאכות בשבת זו. אמנם טעם זה לא הוזכר מפורש בסוגיא בעירובין, אבל כבר התוס' העירו שטעם זה הוא היסוד המונח בבסיס התקנה שבוארה בעירובין, שהרמב"ם כתבה בפרק כ"ז.

עצם תירוצו שהכלל נכתב בפרק ב', ורק בפרק כ"ז פורטו תנאיו ופרטיו, הוא דחוק ביותר. כיוון שהתוצאה מכך היא שהלומד בפרק ב' יסבור שמותר ליוצאין להציל' לחזור למקומן אפילו יותר מאלפיים אמה. רק כאשר הלומד יגיע, אם יגיע, לפרק כ"ז, יתברר לו שההלכה שבידו חלקית, ולכן מטעה²². אולם, עוד אחרונים הלכו בדרך זו, כפי שיפורט להלן, אם כי נחלקו בפרטים שונים.

21. ז"ל התוס' עירובין מד, ב: "כל היוצאין להציל חוזרין למקומן – הא דלא חשיב ליה בפ"ק דביצה (דף יא:) גבי הנך ג' דהתירו סופן משום תחילתן, דזה אינו חידוש וכל הנהו צריכי כדאמרין התם". עולה מדברי התוס' שהם ביארו את הסיבה לתקנת ר"ג הזקן שהיוצאין להציל חוזרין למקומן משום שהתירו סופן [כלומר שיחזרו למקומן או שילכו אלפיים אמה לכל רוח] משום תחילתן, שאם לא תתיר להם את סופן, לא יצאו בכלל להציל. לשון זו 'התירו סופן משום תחילתן' היא לשונו של עולא בגמ' בביצה שם, "ואמר עולא: שלשה דברים התירו סופן משום תחילתן". היר איתן מתכוון מדברי הרמב"ם 'שאתה מכשילן לעתיד לבוא' הוא ניסוח אחר של הכלל 'התירו סופן משום תחילתן'. אף שעדיין שומא עלינו להסביר, מדוע שינה הרמב"ם את לשון הגמרא וניסח את הכלל בנוסח אחר. נציין גם שפשט לשון הכללים נראה קצת שונה. 'התירו סופן משום תחילתן' פירושו, שאם לא תתיר לבעלי החנויות להחזיר את התריסים, הם לא יפתחו את החנות כלל [זו אחת הדוגמאות שם בביצה]. אבל 'מכשילן לעתיד לבוא' נראה כאילו אם אתה תמנע מהם הפעם [להלך אלפיים אמה או לחזור למקומן], בפעם הבאה לא יבואו כלל. וע' בהמשך.

22. כתב ב"ד מלאכי' כללי הרמב"ם אות ו': "...אלא שדרך הרמב"ם ז"ל לפרש דבריו במקום א' בס' היד ובמקום אחד סותם דבריו וסומך על מ"ש במקום אחר, יד אהרן חלק א"ה דף כו, ד דלא כהר"ב דבר משה חלק א"ה סי' ג'. אמר המק, ואף גם זאת לא שייך אלא כשסומך כאן על

מ"ש כבר במקום אחר הקודם לזה, אבל שנא' שסומך כאן על מה שיבא לפנינו היא סמיכה שאין בה עמידה, וכמ"ש הכנה"ג בח"מ סי' קע"ה, הגהות הב"י אות ב גבי הטור [=כלומר הכנה"ג אמר כלל זה על הטור, וממנו יש להסיק שזה נכון גם ברמב"ם – יב"מ]. וכ"כ נתיבות משפט דף ש"י, ג על הרמב"ם, והתי"ט פ"א דערלה משנה ז' ד"ה 'אמר' [=וז"ל שם: ודוחק לומר שסמך {=הרמב"ם – יב"מ} על מה שכתב בהלכות שמטה לענין שביעית, הואיל ויש לטעות להחיר האסור. ועוד שכפי דרך חלוקת חבורו כפי מה שהוא בידינו הנה ה"ל מאכלות אסורות קודם להלכות שמטה, ואין לסמוך המוקדם על המאוחר. עכ"ל], וספ"א דפרה [=וז"ל שם: ולהרמב"ם בפירושו יכולני לומר דסמך אדנגעים, דהא קדים בסדר. אבל בחבורו מסדר בהפך אין לומר דסמך אדלקמי, אם איתא... הוה ליה לכתוב כן במוקדם. עכ"ל], ועיין שלחן גבוה סי' תר"מ ס"ק ר' [=וז"ל הרב יוסף מולכו בשלחן גבוה או"ח שם: ועוד קשה מ"ש {=מה שכתב הכס"מ – יב"מ} ומינה נילף לעירוב, דאילו היה בהפך החרשתי, כיון שה' {=שהלכות} עירוב סידר לן הרמב"ם בתחילה, א"כ אילו היה התם מפליג בין איתיה אבוה במתא לליתיה, והכא בסוכה היה סותם, הוה אמינא כדקאמר דסמך הכא אהתם. אבל עכשיו דבה' [=דבהלכות] עירובין סתם כרב אסי, היתכן דסמך התם אמה שיכתוב אח"כ בה' {=בהלכות} סוכה, אתמהא, וצל"ע. עכ"ל]. הן אמת שראיתי (א) להתי"ט עצמו שבפ"ג דגיטין משנה ד' שינה את טעמו ואמר שהרמב"ם בהלכות גירושין סמך אמ"ש בה' תרומות [=וז"ל שם: ולא כתב בבאור דין ב"ד של ישראל. וכ' המגיד 'ובעונותינו כבר בטלו דיני נפשות מישראל' ע"כ {=ועל כן לא ביאר הרמב"ם מה הדין בב"ד של ישראל – יב"מ}. ואין זה מספיק כי דרכו של הרמב"ם לבאר הכל. אבל נ"ל שסמך על מה שביאר בפרק ט' מהל' תרומות, דשם כתב בהדיא 'אבל מי שנגמר דינו בב"ד [של ישראל] והניחוהו בבית הסקילה ליהרג, הרי זה בחזקת מת ולא תאכל אשתו' ע"כ. ולפי שמשנתנו נמי אסברה לה בדין תרומה, לפיכך ביאר הדברים בהלכות תרומות ועליהן סמך בהלכות גירושין, ואע"פ שלפי סדר חבורו הלכות תרומות מאוחר להלכות גירושין. עכ"ל]. וכיוצא בזה כתב (ב) בספ"ט דקמא [=וז"ל בב"ק פ"ט משנה יב: והרמב"ם פרק שמיני מהלכות גזילה [הל' יג] כתב 'וחייב ליתן את החומש אחר כפרה'. יראה שדעתו לומר שאע"פ שכפרתו נגמרה, מכל מקום חוב החומש עדיין עליו וחייב לשלם. ותדע שכן הוא, דבפ"ק מהלכות מעילה לא כתב זה. והיינו טעמא דכיון שאין החומש עליו אלא חוב בעלמא, כתב דינו בהלכות גזילה וסמך עליו בהלכות מעילה, אף על פי שהלכות מעילה קודם בדרך חבורו, אפילו הכי סמך על המאוחר לפי ששם מקומו. עכ"ל]. וכן מצאתי (ג) בשיטה מקובצת על ב"מ דף ו, א יע"ש [=לא מצאתי – יב"מ] וכ"כ (ד) מרן בכ"מ פ"ג מהל' נדרים ד"ה 'ולענין' [הל' ט. וז"ל שם: ונראה שמפני כך כשכתב רבינו בפ"א מהל' שבועות (ה"ו) שאין שבועה חלה על דבר מצוה, כתב כגון שנשבע שיתענה בשבתות ובימים טובים, ולא כתב ובראשי חדשים, משמע דעל ר"ח חלה שבועה. ואע"פ שלא הזכיר חנוכה ופורים, ועכ"ז אני אומר שאין שבועה חלה עליהם, איכא למימר שסמך על מ"ש פה שאין נדרים חל עליהם מפני שצריכים חיזוק, וכ"ש שאין שבועות חלות עליהם. אבל ראשי חדשים דגבי נדרים כתב דאינם צריכים חיזוק, אם איתא דאין שבועה חלה עליהם ה"ל לפרושי בהדיא. עכ"ל. =כלומר סמך בהל' שבועות הקודמת, למש"כ בהל' נדרים שחנוכה ופורים צריכים חיזוק ואין נדרים להתענות חלות עליהם, וס"ל לכס"מ דק"ו שאין שבועה חלה עליהם – יב"מ]. (ה) ובפ"ד מהל' תרומות הלכה י' [=וז"ל שם: "והאפטרופסין תורמין נכסי וכו' [=יתומים]. ... ובפרק הנזיקין עלה נב תניא דה"מ להאכיל אבל לא להניח, ורבינו לא חשש לכתבו כאן לפי שסמך על שכתב בסוף הלכות נחלות (פי"א ה"ט). עכ"ל]. (ו) וברפ"ו מהל' שמיטה [=ה"א, וז"ל שם: ואם רצה למכור מעט וכו' [=מפירות שביעית מוכר]. ... ומשמע התם דהיינו מזון ג' סעודות, ורבינו אע"פ שלא הזכיר פה מזון ג' סעודות סמך על מ"ש ברפ"ח (ה"ב) דדוקא מזון ג' סעודות. עכ"ל]. וכמה דוכתי הרשומים אצלי נלאתי להזכירם באופן דאין בידי, יד כהה, להכריע".

איברא שנראה שהראיות שהביא היד מלאכי שלפעמים הרמב"ם סומך על המאוחר, אינם ממין העניין.

נבדוק את הראיות אחד לאחד, כפי שמספרתי אותם.

(א) כמדומה שההבדל ברור. בהל' גירושין הרמב"ם לא כתב דין 'לא נכון', כאשר הפרטים שהדין יחול בו פירט רק בהל' תרומות המאוחר. אלא שבהל' גירושין הרמב"ם כתב רק את דין ב"ד של גויים. ולא כתב כלל מה הדין בב"ד של ישראל. [על כן כתב הרה"מ שהרמב"ם

הדרך השנייה – על פי הדרך השנייה, פסיקת הרמב"ם בפרק כ"ז מהל' שבת מבוססת על הסוגיה במסכת עירובין. על כן כתב בפרק כ"ז שאין היתר למצילים ללכת יותר מאלפיים אמה, אא"כ י"ד הגויים תקיפה, כמבואר בסוגיה בעירובין. לעומת זאת, ההלכה בפ"ב אינה קשורה לסוגיה הנ"ל בעירובין, אלא עומדת בפני עצמה, ומתירה למצילים לחזור לביתם בכל מקרה, גם כשיד ישראל תקיפה ואין חשש להישאר במקום. במקרה זה ההיתר לחזור אינו נובע מהסכנה להישאר במקום, אלא מהיתר אחר, והוא שאם לא תתיר להם לחזור נמצאת 'מכשילן לעתיד לבא', שלא ירצו לצאת שוב להציל את אחיהם, כדי שלא יישארו 'תקועים' בשטח במשך כל השבת.

מדברי הטור והשו"ע נראה שהם הלכו בדרך זו, השנייה. שניהם הביאו בהל' שבת²³ את הפסק של הרמב"ם בפ"ב: "כל היוצאים להציל חוזרים

השמיט דין ב"ד של ישראל כיוון שבעונותינו בטלו מאיתנו דיני נפשות, כמבואר בציטוט של התיו"ט. ולכן הלומד שם אמנם אינו יודע מה הדין בב"ד של ישראל, אך אין הוא לומד דין שגוי. את דין ב"ד של ישראל פירט בהלכות תרומות, כאשר גם המשנה מפרטת דין זה בדיני תרומה, והלומד שם יסיק מכך גם להלכות גירושין. אבל במקום שהרמב"ם כותב דין, אין זה מן הראוי שישמיט את התנאים בהם הדין תקף ויסמוך על המאוחר 'הואיל ויש לטעות להתיר האסור'.

(ב) דברי התיו"ט מפורשים, שהרמב"ם לפעמים משמיט דין במקום המוקדם [כלומר השמיט בהלכות מעילה את הדין, שלמרות שהחומש לא מעכב את הכפרה, בכל אופן הוא חוב עליון, וסומך על כך שיכתוב אותו במקום המאוחר [בהלכות גזילה], 'לפי ששם מקומו'. שהרי אינו יכול לכתוב את כל המשנה תורה בהלכה אחת. אבל הדין שכתוב בהלכות מעילה הוא נכון לחלוטין. רק יש דינים נוספים שלא פורטו אלא במקומם, בהלכות גזילה. כמובן שאין בכך סתירה למש"כ במקומות שהוזכרו למעלה, שאין דרכו של הרמב"ם לכתוב הלכה ולהשמיט את התנאים שבה הלכה זו נכונה, ובכך לסמוך על המאוחר.

(ג) – לא מצאתי ש"מ זה.

(ד) – גם במקרה זה, הרמב"ם כתב בהל' שבועות דין נכון. רק לא פירט מה יהיה הדין במקרים אחרים – ר"ח, חנוכה ופורים, כיוון שדינים אלו אינם כתובים בגמרא. אבל אנחנו יכולים להסיק מה דעת הרמב"ם ממש"כ בהל' נדרים. כמו במקרים הקודמים, לא מדובר בדין התלוי בפרטים שלא פורטו אלא במקום מאוחר יותר.

(ה) – נראה לפרש כוונתו שבהלכות נחלות ביאר הרמב"ם מה נכון לאפוטרופוס לעשות ומה אינו נכון. בהל' תרומות ביאר את הדין של תרומות, שיש סמכות לאפוטרופוס להפריש בכל מקרה. וראה בש"ך בנקודות הכסף יור"ד סימן ש"ה על הט"ז ס"ק י"א, שהוכיח מכך שהרמב"ם לא כתב את הדין גם בהל' תרומות, שלדעת הרמב"ם הדין שלא יתרמו להניח אינו אלא לכתחילה, כלומר הנחייה לאפוטרופוס, ולא שאין לאפוטרופוס כוח לתרום [ועיי"ש שהוא שני תירוצים ברשב"א], כי אז היה עליו לפרש זאת גם בהל' תרומות, ולא לכתוב הלכה 'לא נכונה', שפרטיה ותנאיה יפורשו מאוחר יותר, שכאמור, אין זו דרכו של הרמב"ם.

(ו) – מקרה זה הינו גבולי. הרמב"ם כתב דין 'אם רצה למכור מעט' ולא פירט השיעור המדויק אלא בהמשך ההלכות. פה כבר יש השמטה, שהרי השיעור הוא פרט מפרטי הדין. אמנם אין הדין 'לא נכון', שהרי כתב ברפ"ו 'מעט', רק לא פירט את השיעור המדויק של 'מעט'. אבל עדיין אין זה דומה כלל לכתוב שהיוצאים להציל חוזרים למקומם, ולא לפרט שזה נכון רק כאשר 'גברה יד עכו"ם על עצמם' ויש סכנה לשהות במקום.

וראה גם מה שכתב ביד מלאכי באות לז.

²³ באו"ח סימן שכ"ט העוסק בפיקו"נ והמחבר נתן לו כותרת 'על מי מחללין שבת'. [וכבר העיר על כך מו"ר הגר"ש ישראלי, במקור שצוין להלן הערה 27. ומש"כ שם (עמ' ר, טור ב') בד"ה 'והלכה זו' ('ובב"י שם מבאר כמש"כ, שמש"כ הרמב"ם בפ"ה חוזרים למקומם 'לאו

בכלי זיינם למקומם"²⁴. בהל' תחומין²⁵ הביאו את הדין של הרמב"ם בפרק כ"ז, על תנאיו ומגבלותיו.

תירוץ זה מעלה שתי שאלות מרכזיות – א. כיוון שאין היתר זה מסתמך על הסוגיה בעירובין, מניין לו לרמב"ם ה'היתר' החדש שאמר. שהרי אין דרכו של הרמב"ם לומר הלכות שאינם בתלמוד. באותם מקרים שהוא קובע הלכה שאינה מפורשת בתלמוד, הוא מדגיש 'ראה לי'. זאת ועוד, ב. כיוון שלדעת הרמב"ם יש בכל מקרה 'היתר' לחזור לביתם מטעם 'שלא להכשילן לעתיד לבא', מה צורך יש בהיתר שבסוגיה בעירובין של תקנת ר"ג הזקן אותה פסק הרמב"ם בפרק כ"ז. בעיקר, לפי שההיתר הנובע מתקנת ר"ג הזקן מצומצם יותר מאשר ההיתר שבפ"ב, ואינו מתיר למצילים ללכת אלא אלפיים אמה בלבד, אא"כ יד הגויים תקיפה'.

ה. הסבר שיטת הרמב"ם לפי 'הדרך השנייה'

ידידי הגאון ד"ר הרב מרדכי הלפרין שליט"א²⁶ כתב לתרץ את שאלה א', שמקורו של הרמב"ם ל'היתר' של 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא' הוא מהמשנה בר"ה²⁷: "בין שנראה בעליל בין שלא נראה בעליל מחללין עליו את השבת רבי יוסי אומר אם נראה בעליל אין מחללין עליו את השבת. מעשה שעברו יותר מארבעים זוג ועכבן רבי עקיבא בלוד שלח לו רבן

בשיעור הליכה מיירי אלא לומר שחוזרים בכלי זינם למקום", אינו בדיוק. הב"י כתב (בסי' תז) תיבות אלו לבאר את תירוצו של רב בגמ', וכלל לא הזכיר את הרמב"ם בפ"ב. וע' להלן בפרק ו' בשיטת הלבושן. וע' להלן הערה 47 בדעת המ"ב.

24. הציטוט מתוך השו"ע בסעיף ט. בטור: "והמצילין חוזרין בכלי זינם למקומם".
25. או"ח סימן ת"ז, והמחבר נתן לו את הכותרת 'מי הם שיכולין לילך חוץ לתחום'. ז"ל הטור שם: "היוצא להציל חברו מיד אויביו אם יד ישראל תקיפה שאינו ירא מהם אין נותנין לו אלא אלפים לכל רוח ממקומו ואם יד אויביו תקיפה חוזר למקומו וכשחוזר חוזר עם כלי זיניו". ובשו"ע שם ס"ג: "כל היוצאים להציל נפשות ישראל מיד עובדי כוכבים או מן הנהר או מן המפולת, יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו; ואם היתה יד כותים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו, הרי אלו חוזרים בשבת למקומם ובכלי זינם".

26. צוין לעיל הערה 4, בעמ' 74-77.

27. משנה פ"א דר"ה משנה ה-ו, וע"ש בבלי דף כא, ב. וכבר קדמו בכך הרב הראשי לישראל הגר"א הלוי הרצוג זצ"ל ב"התורה והמדינה" קובץ ה-ו עמ' כה ואילך, ומשם בהיכל יצחק סימן לב, במהדורה החדשה של 'פסקים וכתבים', שו"ת או"ח, ח"א, סימן נ"ז עמ' רס"א-רע"ב, בעמ' רס"ג. אמנם לגבי שאלה ב', נקט בדרך אחרת, שקשה להולמה, ובעיקר שהתעלם מפסק הרמב"ם בפכ"ז, יעו"ש. וכבר העיר על כך מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל ב"התורה והמדינה" שם, עמ' שלו-שמז, ומשם בעמוד הימיני, שער א' סימן יז עמ' קצט-רט, בעמ' ר-רא.

מפשט לשון המשנה, וכן מפשט פי' הרמב"ם למשנה, נראה שהמעשה של ר"ע מיירי בשבת. כך גם נראה מהרמב"ם בפ"ג מהל' קידוש החדש מכך שלא הביא להלכה את דברי ר"ג, שלא כר"ע. זאת, כנראה משום שראה בכך תוצאה הכרחית מכך שמחללים שבת אפי' נראה בעליל. וכן פי' במאירי ועוד ראשונים ואחרונים. אמנם היו שפירשו שמעשה דר"ע היה ביום חול, ע' טורי אבן ר"ה כה, ב סוף ד"ה 'למימרא'. וע' שאילת יעב"ץ ח"א סי' קל"א-קל"ב.

גמליאל אם מעכב אתה את הרבים נמצאת מכשילן לעתיד לבא". היסוד העולה מדין המשנה הוא שלא רק קידוש החודש הזה מתיר חילול שבת, אלא גם חשש לפגיעה בקידוש חודשים אחרים בעתיד, מתיר חילול שבת זו היום. הרמב"ם הסיק מכך גם בפיקו"נ, לא רק פיקו"נ של אדם בשבת זו מתיר לנו לעשות מלאכה בשבת זו, אלא אפילו [חשש] פיקו"נ של עתיד לבוא מתיר לנו מלאכה בשבת זו.

לתרץ **שאלה ב'** כתב ידידי הגאון שליט"א: "היתר המשנה של רבן גמליאל הזקן איננו מגדרי היתרים של פיקוח נפש, אלא ההיתר הוא מכוח תקנות ר"ג הזקן אשר ביטל את האיסור (מדרבנן) לצאת מד' אמות לגבי היוצא ברשות, וקבע את דינו לכתחילה כדין אנשי מקומו החדש. אמנם הסיבה שהביאה לתקנת ר"ג הזקן היא החשש מהשתמטות בעתיד, אך זוהי סיבה לתקנת ר"ג ולא סיבת ההיתר. סיבת ההיתר היא ביטולו המוחלט של איסור יציאה מד' אמות לגבי היוצאים ברשות, שהרי במסגרת תקנת ר"ג הזקן בוטל לגמרי דין היוצא חוץ לתחום לגבי היוצא ברשות.

לעומת זאת, סיבת היתר החזרה של הרמב"ם בפרק ב, היא החשש מהשתמטות מהצלה בעתיד, חשש אשר בגללו קיים כבר עכשיו דין פיקוח נפש, וחשש זה הוא עצמו סיבת ההיתר, על פי כללי פיקוח נפש".

להבהרת הדברים הביא ידידי הגאון שליט"א שלשה הבדלים בין ההיתרים.

1. אדם היודע בעצמו שלא יכשל לעתיד לבוא. בכל אופן אין לו שום סיבה להחמיר על עצמו ולא ללכת אלפיים אמה לכל רוח, שאין זו אלא חומרה של שטות, שהרי אחר תקנת ר"ג הזקן אין שום איסור ללכת אלפיים אמה ליוצא ברשות. אבל ודאי שאין לו את ההיתר של הרמב"ם בפרק ב', לחזור לביתו, שהרי כל ההיתר הוא שלא ימנע לבוא בפעם אחרת, ואדם זה ירא"ש ויודע שודאי לא ימנע מלבוא גם בפעם אחרת.

2. יחידה צבאית המופעלת על פי פקודה, וכן רופאים שבואם לביה"ח הוא חלק מהותי מתפקידם במסגרת עבודתם ואינם יכולים להתחמק, כך שאין להתיר משום אתה מכשילן לע"ל אך אין איסור לצאת מד' אמות²⁸.

28. כבר ציין ידידי הגאון שליט"א את דברי הרב הרצוג זצ"ל [שצוינו לעיל הערה הקודמת] שפסק שלכן לא יועיל היתר זה לכוחות משטרה וכדומה. אמנם ראה בעמוד הימיני [צוין לעיל בהערה הקודמת] עמ' רב-רד שס"ל שלא מצינו ברמב"ם שחילק בין עושים בשכר ובפקודה או עושים בחינם. וראה בהמשך.

שיטת מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בסוגיא זו טעונה ביאור [בעמ' ר-רד]. ביסודו של דבר הלך בדרך הראשונה, וביאר ששתי ההלכות ברמב"ם משלימות זה את זה. שהרי אף אם נאמר שיש פיקו"נ בכך שישאירו את נשקם בבית הסמוך לחומה, עדיין לא ברור מדוע, כשנצחו ישראל ויד ישראל תקיפה, התירו להם לחזור לביתם עם נשקם. הרי יכולים הם לשהות במקום יחד עם נשקם ולא לחזור. על כן, ובהסתמך על לשון רבינו יונתן ברי"ף,

3. כאשר היציאה להציל נובעת מסכנה למציל עצמו. ודאי שיש לו עדיין אלפיים אמה לכל רוח כתקנת ר"ג הזקן, שהרי יצא ברשות. אבל אין לו את ההיתר של הרמב"ם שבפ"ב [שאתה מכשילן לע"ל], כי תמיד יצא להציל עצמו.²⁹

יש להוסיף שההבדל ההלכתי הפשוט ביותר הוא כאשר אין חשש שתהיה מכשילם לעתיד לבוא, כגון שההצלה הסתיימה זמן קצר לפני צאת השבת; כאשר אין טרחה בשהייה במקום אליו הגיעו; כשהגיעו למקום שהאנשים מעדיפים לשהות בו מאשר לחזור לבסיסם, כי התנאים שם עדיפים³⁰, ואילו המפקדים רוצים שיחזרו למקומם מטעמים אחרים. כמובן שבמקרה זה אין שום היתר לחזור לבסיסם מעבר לאלפיים אמה, וגם אין להם שום רצון לעשות כן. אבל עדיין הם כאנשי מקומם מתקנת ר"ג הזקן.³¹

ביאר שהרמב"ם זקוק גם לטעם של 'מכשילן לעתיד לבוא', כדי להסביר את ההיתר של חוזרים למקומם בכלי נשקם.

אלא שבהמשך האריך מו"ר זצ"ל והרחיב שלשון זו של 'מכשילן לעתיד לבוא' יסודה בהל' קידוש החודש, והלכה מבוססת היא בהל' פיקו"נ שחשש לסכנה עתידית מהווה פיקו"נ ומתיר חילול שבת בהווה. כמו שמצינו גם בהלכה [בריייתא יומא פד, ב, והובא להלכה בטושו"ע או"ח סימן שכח סעיף יב, וע"ש בהגהת הרמ"א, בט"ז, ובמ"ב] שכשיש פיקו"נ אין עושים בשינוי או ע"י נכרי, אלא ע"י גדולים שבישראל, כדי שלא יבאו בפעם אחרת לחפש נכרי וכדומה. [זאת, לעומת 'התירו סופן משום תחילתן' שלא נאמר אלא באיסורים דרבנן. וע' לעיל הערה 21].

אמנם בסיכום הדברים [עמ' רד, סוף סעיף ו] חזר ואמר שלא מצאנו היתר זה אלא לגבי חזרה בתוך התחום וכשהתחומים מובלעים, אבל לא באיסור מלאכה דאורייתא. [ועי"ש שכתב בסברה שהיתר זה משתנה לפי הדורות]. והרי לדבריו מצאנו מפורש דין זה בקידוש החודש למלאכות דאורייתא, ואף בהלכה זו של יוצאין להציל בהוצאת הנשק מרה"י לרה"ר והעברתו ד' אמות ברה"ר, ובעיקר בבריייתא ביומא שהובאה להלכה שכשיש פיקו"נ עושים ע"י גדולים שבישראל ולא ע"י שינוי או נכרי.

29. כבר העיר ידידי הגאון שליט"א מתשובת חת"ס או"ח תשובה רג, וראה גם חו"מ ח"ו סימן קצד בהשמטות. וע"ש גם מה שהביא מהגאון הרב אביגדור נבנצל שליט"א.

30. כגון חיילים הנמצאים בשלב שבו המשמעת בבסיס קשוחה, והגיעו ליישוב אזרחי בו נמצאים בתנאים משופרים. יחידה של תלמידי ישיבות הסדר, שפעולת ההצלה שלהם הסתיימה בישיבה. וכן דוגמאות רבות אחרות.

31. באחרוני זמננו נמצאו הסברים נוספים להבדל שבין ההלכה בפ"ב להלכה בפכ"ז. ראה הרב שמחה זיסל ברוידא, ביאורים לחידושי המאירי, [שהודפסו בסוף חידושי המאירי שההדיר, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"א] פרק ד ביאור י"ד שכתב שהרמב"ם מחלק בין מלחמה, בה מותרת כל פעילות הנחוצה לצורך המלחמה, אפילו אין בה דחיפות ואין בה פיקוח נפש, ואף החזרה מהמלחמה היא חלק מהמלחמה, ולכן מותר לחזור למקומם עם כלי נשקן אף כשאין סכנה. לבין סתם הצלה, בה מותרים רק דברים שהם לצורך פיקו"נ ממש. לגבי עצם חידושו של היתר מיוחד למלחמה בשבת, כבר קדמו הגר"ש גורן זצ"ל, ראה "משיב מלחמה" ח"א שער א' סימן ב' [עמ' מא-קט, ובעיקר בעמודים פח-צ, א].

מאמר זה נדפס במקומות נוספים, כגון "תורת השבת והמועד" עמ' 36-105, ומה שנחלק עליו הרב מ"צ נריה בספרו 'מלחמות שבת', הוצ' היכל שלמה, ירושלים, תשי"ט. וראה גם ספרו של הרב א"מ אבידן (זמל) "שבת ומועד בצה"ל", עמ' א-יט. אמנם לרגיל בלשון הזהב של הרמב"ם, לא נראה שאפשר לתרץ בכך את הסתירה ברמב"ם, ולומר ש'רמז' לחילוק זה. וראה גם הרב מנחם ולדמן, 'כל היוצאים להציל חוזרין למקומם', תחומין ג' [תשמ"ב] עמ' 38-48. ועוד רבים. כמדומה שאין טעם להאריך בהסברים אלו.

ו. הלבוש ביאר ברמב"ם כ'דרך הראשונה'

לעומת הטור והשו"ע, הלבוש כנראה נקט שההלכות בפרק ב' ובפרק כ"ז הם הלכה אחת, והפרטים ותנאים שבהלכה שבפרק כ"ז הם מגבלות בהיתר של ההלכה בפרק ב' [כדרך הראשונה].

אמנם בהל' שבת³² הביא את דברי הרמב"ם בפ"ב מהל' שבת. אבל בהל' תחומין³³ כתב: "היוצאים להציל נפשות כגון להציל מן הגוים או מן הנהר או מן המפולת, יש להם אלפים לכל רוח ממקום שהצילו בו, ואם הצילו מיד הגוים ויד הגוים תקיפה, והם מפחדים לשבות במקום שהצילו, הרי אלו חוזרים בשבת למקומם, והתירו להם לחזור אפילו עם כל כלי זינם, כדי שלא להכשילם בפעם אחרת". כלומר, הלבוש הביא את הטעם 'כדי שלא להכשילם בפעם אחרת' שהרמב"ם כתב בפרק ב', גם כטעם ההלכה שהרמב"ם פסק בפרק כ"ז. בכך מוכח שדעתו היא ששני ההלכות הם בעצם הלכה אחת.

הנושאי כלים של הלבוש התמודדו עם הקושיות על שיטה זו. כתב ב"מלבושי יו"ט"³⁴: "שלא להכשילם לעתיד לבא. וביצאו חוץ לתחום עיין סוף סימן תז. וגם הטור והרמב"ם סוף פרק ב' מהלכות שבת לא פירשו, והיה להם לפרש זה". נראה שכוונתו לפרש שבסימן שכט [והרמב"ם בפ"ב מהל' שבת] רק כתבו ההיתר של פיקו"נ לצאת להצלה ולחזור בכלי זינם. אבל לא דיברו כלל ביצא חוץ לתחום, ולכן לא פירטו הדין אם מותר או אסור לו לחזור לתחומו. כלומר, לא שכתבו בדרך 'כלל', ואת ה'פרט' עם פרטי הדינים פירטו במקום מאוחר יותר [כפי שביאר ב"ד איתן' לעיל בפרק ד']. אלא שכתבו רק את דין ההיתר מצד פיקוח נפש לצאת להצלת אחיהם 'ומחללין עליהן את השבת' גם במלאכות דאורייתא, וההיתר מצד פיקו"נ לחזור עם כלי זינם, וכלל לא עסקו במי שיצא מחוץ לתחום. [רק שתמה שהיה להם לפרש גם דין תחומין, שהרי הלומד הלכה זו יטעה לחשוב שמותר לחזור גם מחוץ לתחום]. את דיני תחומין כתבו בהלכות תחומין, ששם מקומם³⁵.

32. סימן שכט סעיף ט. וז"ל שם: "וכל היוצאין להציל, חוזרים למקומם אפילו בכלי זינם, שלא להכשילם לעתיד לבא".

33. סי' ת"ז סעיף ג.

34. מבעל התיו"ט. הדברים המצוטטים הם בסימן שכ"ט בס"ק ג'.

35. ראה מש"כ לעיל בהערה 22 על דברי ה"ד מלאכי' ועל ה'סתירות' בתיו"ט. לפי דברנו בהערה שם, התיו"ט בפירושו ב"מלבושי יו"ט" מנסה לקרב את הלכות אלו ברמב"ם למקרים בהם אפשר לכתוב הלכה במקום אחד בלי לפרט בה דין אחר, שיפורט במקומו גם אם הוא יותר מאוחר. כלומר לכתוב את דין פיקו"נ בפרק ב' מהל' שבת. אבל את דין 'מי שיצא חוץ לתחום' לכתוב בהלכות תחומין. ואף שהדברים עדיין קשים, כמו שהלבושי יו"ט כתב בעצמו, יש בכך כדי להחליש את עוצמת הקושי. הדברים מאששים את ההסבר שכתבנו [בהערה הנ"ל] לתרץ את ה'סתירות' בתיו"ט.

יותר מפורשים הדברים ב"אליה זוטא" שכתב³⁶: "אף שיצאו חוץ לתחום, דין כלי זיין כדין הליכתו שיתבאר סימן ת"ז. כ"כ רבינו ירוחם דף ע"ח." וב"אליה רבה"³⁷: "בכלי זיינם וכו'. כשיצאו חוץ לתחום עיין ס"ס ת"ז. ודברי רבינו ירוחם דף ע"ח צ"ע, ועיין דף ק' שם". כנראה שכוונתו כפי שביארתי. שכאן בסי' שכ"ט מבאר הלבוש [וכן הטושו"ע, והרמב"ם בפ"ב] את הדין שמותר להם לצאת להציל את אחיהם מצד פיקו"נ, ובחזרתם מותר להם לחזור עם כלי זיינם מצד פיקו"נ. לגבי דין תחומין, ביאר בהמשך בסימן ת"ז [והרמב"ם בפרק כ"ז]. כמקור לפירושו זה הביאו את דברי רבינו ירוחם, וז"ל³⁸: "גוים שצרו על עיירות ישראל יוצאין עליהם בכלי זין ומחללין עליהם שבת ודוקא שבאו על עסקי נפשות אבל באו על עסקי ממון אסור ובעיר הסמוכה לספר אפי' לא באו אלא על עסקי תבן וקש מותר. פי' ספר – מרקא כלומר פרונטי"רא בלעז. ומות' לצאת אפילו חוץ לתחום ואם אמרו להם כבר נעשה מעש' או חזרו מתוך תחומם שעדיין לא יצאו חוץ לתחום יכולין לחזור עם כלי זיינם כמו בהליכה ולא נאמר שישליכום שם"³⁹. וכמה יתנו להם ממקום שאמרו להם כבר נעשה מעשה, וכיצד יכנסו לתחומן וההפרש שיש בזה בין נצחו ישראל או בהפך כתבתיו בחי"ח בעירובי

36. סימן שכ"ט ס"ק ה'.

37. שם ס"ק ט'.

38. תולדות אדם וחוה, נתיב יב, חלק ט.

39. מלשוננו "ומות' לצאת אפילו חוץ לתחום ואם אמרו להם כבר נעשה מעש' או חזרו מתוך תחומם שעדיין לא יצאו חוץ לתחום יכולין לחזור עם כלי זיינם כמו בהליכה ולא נאמר שישליכום שם" משמע שמדבר בשני מקרים – א – אם יצאו חוץ לתחום ואמרו להם כבר נעשה מעשה. ב – או עדיין לא יצאו חוץ לתחום, ולכן חזרו מתוך תחומם. אלא שמקרה א' אינו נכון, שהרי אם יצאו חוץ לתחום, בין הצילו בין נאמר להם שכבר נעשה מעשה, אין להם אלא אלפיים אמה לכל רוח, ואינם יכולין לחזור... וע"ז כתב באליה רבה שדבריו צ"ע. ועיין לדברי רבינו ירוחם בנתיב יב חלק יח [דף ק ע"ד] שכתב: "מי שיצא חו' לתחו' ברשות כמו לעדות החדש או להציל מן הגוים או מן הנהר או מן הדליקה או להביא חיה חכמה להתילד ואמרו לו שכבר נעשה מעשה יש לו מאותו מקום שאמרו לו אלפים אמה לכל רוח. ואם כשאמרו לו עדין לא יצא מתחום ביתו כלומר שהוא עדין תוך אלפים אמה מביתו חוזר לביתו והרי הוא כבני עירו להיות לו אלפים לכל רוח. ואפילו יצא מתחומו כשאמרו לו ולא יצא כל כך שאם תתן לו אלפים אמה לכל רוח ממקום שאמרו לו יכנסו האלפים תוך תחומו כלומר מתוך האלפים של ביתו הרי הוא כאלו לא יצא מביתו והרי הוא כבני עירו ולפי גירסא אחרת שגורס רש"י... וראשון נראה עקר פשוט בערובין. כל היוצאין מתוך לתחום להציל כמו שאמרנו שיש להם ממקום שאמרו להם כבר נעשה מעש' אלפים לכל רוח או שעדין לא יצאו מתחומן יכולין לחזור עם כלי זיינן כמו בהליכה ולא נאמר שישליכום אותם שם וזו האוקמתא אמרה רב בגמרא. ועוד אמר רב נחמן כי מה שאמרנו בנותני' להם אם יצאו מתחומן אלפים אמה לכל רוח ממקום שאמרו להם שכבר נעשה מעשה דוקא כשנצחו ישראל לאומות העולם אבל בהפך חוזרין עד מקומם ורבי מאיר פסק כאלו הב' אוקמתות כך פשוט בערובין". מדבריו ברור שמה שכתב 'יכולין לחזור עם כלי זיינן', כוונתו – כל מקום שיכולין להלך, יכולין להלך עם כלי זיינן. לכן ביצא חוץ לתחום יכולין להלך אלפיים אמה לכל רוח, בכלי זיינן. ובלא יצאו יכולין לחזור לביתם עם כלי זיינן. רק שפה, בחלק ט', טרם ביאר רבינו ירוחם [וכמה יתנו להם ממקום שאמרו להם כבר נעשה מעשה', ולכן כתב בסתם 'יכולין לחזור'. אבל מדבריו בחלק יח ברור שכוונתו כאילו כתב 'ובכל מקום שרשאין להלך, רשאין להלך עם כלי זיינן'.

תחומין בדין כל היוצאים מחוץ לתחום וכו' כך פשוט בעירובין". כלומר רבינו ירוחם ביאר כאן רק את הדין שמותר לצאת בבאו על עסקי נפשות, ובבאו על עסקי ממון רק בעיר הסמוכה לספר וכדומה. וכתב מפורש שהדין ביצאו חוץ לתחום יבאר בהל' תחומין.

על הטעם שכתב הלבוש 'שלא להכשילן לעתיד לבא' כתב ב"מלבושי יו"ט"⁴⁰: "כן כתב הרמב"ם בסוף פרק שני מהלכות שבת. ובגמרא פרק מי שהוציאו דף מ"ה 'משום מעשה שהיה שהכירו בהם האויבים שאין להם כלי זינים ורדפו אחרים והרגום, ויותר מזה הרגו בעצמם על ידי הדחק שדחקו זה את זה ליכנס בבית שהניחו שם כלי זינים". כוונתו להקשות, כיוון שלפי הבנתו מדובר בהלכה אחת עם זו שבסימן ת"ז, ומקור ההלכה הוא בסוגיא בעירובין, מדוע כתב הרמב"ם [שהלבוש נמשך אחריו] טעם אחר מזה הכתוב בגמרא⁴¹.

ו"באליה רבה" כתב⁴²: "שלא להכשילם וכו'. כן כתב הרמב"ם פרק ב' מהלכות שבת. וצ"ע דבש"ס שם קאמר משום מעשה שהיה שהניחו כלי זינים והרגישו בהם האויבים והרגום. ואי נאמר [ד]בש"ס מיירי כשנצחו כותים, אבל כשנצחו ישראל לגמרי לא שייך חששא דהריגה [=43], לכך פירש הטעם שעתיד להכשילן. דאם כן תיקשי מש"ס אמאי לא נאמר טעם זה, ואפילו קודם תקנה היה להם להתיר [=גם ללא החשש שירדפו אחריהם

40. סימן שכ"ט ס"ק ב'.

41. כפי שצינו למעלה בפרק ג' שכבר הקשה הלח"מ על הרמב"ם, וראה שם בטקסט שבסוף הפרק.

גם בסימן ת"ז, בהלכות תחומין, כתב ה"מלבושי יו"ט": "כדי שלא להכשילם. ובגמרא 'משום מעשה שהיה שהניחו כלי זינים והרגישו בהם האויבים והרגום', עיין פרק מי שהוציאו דף מ"ה. ואף הרמב"ם כתב טעם שכתב המחבר בפ"ב מהלכות שבת, אף על פי שבכאן סוף פרק כ"ז מהלכות שבת לא כתב כלום [=כלומר, מקור דברי הלבוש הוא ברמב"ם. אלא שהרמב"ם כתב את הטעם בפ"ב מהל' שבת, ולא כאן. אפשר שהוא אף רומז שלכן ברמב"ם אפשר היה לפרש כמו הדרך השנייה שצינו למעלה, שמדובר בהלכות נפרדות. אך הלבוש העתיקו אף כאן – יב"מ]. ועיין לעיל סוף סימן שכ"ט [=שכבר הקשה למה צריך טעם אחר מזה שבגמרא – יב"מ]."

42. סימן ת"ז ס"ק ו'.

43. וע"ש בס"ק ה' שהתקשה על הראשונים [ראה לעיל הערה 7] שגרסו 'בזמן שיד נכרים תקיפה', איך שייך ש'הצילו', אם יד נכרים תקיפה. וע' למעלה הערה 11 מש"כ על זה בשם המ"ב. בכל אופן בדבריו חילק בין לשון הגמרא שאומרת 'כאן שניצחו אומות העולם', כלומר ולא הצליחו להציל, לבין לשון הרמב"ם והלבוש שכתבו 'ובמקום שהצילו ויד הגויים תקיפה'. ופה כוונתו לפי שיטתו הנ"ל, שטעם הגמרא שייך רק כשניצחו אומות העולם, שאז יש חשש שירדפו אחרי היוצאים להציל שנכשלו במטרתם. אבל הרמב"ם [והלבוש] מדברים במקרה שכן הצליחו להציל, ולכן אין חשש שירדפו אחריהם, ולכן לא היה צריך לתקן שלא ייפרדו מכלי זינים. לכן כתבו טעם אחר – שלא להכשילם לעתיד לבא, שלא ירצו לבוא כיוון שיצטרכו להיפרד מכלי זינים.

אמנם פירוש זה קשה ביותר, שהרי לדבריו לא מדובר בגרסה בגמרא, אלא במקרה שונה משל הגמרא. מדוע שישמיט הרמב"ם דין מפורש בש"ס, וגם יביא דין שלא נדון כלל בש"ס.

האויבים, אלא מהסיבה של 'מכשילן לעתיד לבא' – יב"מ]. ועוד, דודאי אף נצחו ישראל יש לחוש דמעט ירדפו כיון שאין להם כלי זיין [=ולכן התקנה מצד 'מעשה שהיה' שייכת גם בנצחו ישראל, ואין צורך בטעם אחר – יב"מ]. ועוד, דהא להרמב"ם דלעיל [=בפרק ב' מהל' שבת – יב"מ] מיירי על כרחך דהיהודים מפחדים, דאם לא כן לא היו רשאים לחזור למקומן [=כלומר, לשיטתו שההלכה בפרק ב' ובפרק כ"ז היא הלכה אחת, הרי פרטי ההלכה שבפרק כ"ז נכונים גם במקרה של פרק ב'. לכן אין שום היתר למי שיצא ברשות מחוץ לתחום, (ואף להבלעת תחומין), לחזור למקומו מעבר לאלפיים אמה, אא"כ הוא חושש להישאר במקומו, כמו שמפורט בפרק ב'. ואם כן, המקרה בפרק ב' הוא שלא 'נצחו ישראל'. אז למה הרמב"ם צריך את הטעם של 'להכשילן לעתיד לבוא', הרי פה שייך הטעם של 'מעשה שהיה' – יב"מ]. לכן נראה לי דרמב"ם קאמר טעמו על מה שמתירין לחזור למקומו, דטעם דמעשה שהיה הוא על כלי זינם, וכן משמע בתוספות שם⁴⁴ [=כלומר, טעם 'מעשה שהיה' הוא המתיר להם להסתובב עם כלי זינם בכל מקום שמותר להם ללכת. אבל השאלה מדוע מותר להם לחזור בכלל למקומן ולא ישארו במקום שהצילו, או במילים אחרות מה הטעם לתקנת רבן גמליאל הזקן שיש להם אלפיים אמה לכל רוח, ובמקרה שלא יצאו מתחומן הראשון, או שהתחומין מובלעין, אף לחזור למקומן⁴⁵. על זה כתב הרמב"ם את הטעם 'שלא להכשילן לעתיד לבוא' – יב"מ]. ושיירי כנסת הגדולה⁴⁶ נדחק בזה עי"ש, והנעלנ"ד כתבתיו⁴⁷.

44. בעירובין מד, ב. הובא בלח"מ לעיל פרק ד', וצוטט למעלה הערה 21.

45. הסבירי את כוונתו שהטעם של 'מכשילן לעתיד לבא' הוא הסיבה לתקנת רבן גמליאל הזקן. כך נראה גם מהתוס', וכך הסביר גם ב"יד איתן" שהובא למעלה תחילת פרק ד'. אפשר גם לפרש בכוונתו שטעם הוא למה מותר לחזור בכלי זינם. אמנם אסור שייפרדו מכלי זינם משום 'מעשה שהיה', אבל שיישארו במקומם ואז לא יצטרכו לטלטל את כלי זינם. ולזה נצרך הטעם של 'שלא להכשילם פעם אחרת'. אבל מלשונו ומכך שהזכיר את התוספות נראה יותר כמו הפירוש הראשון שכתבתי. [וע' בעמוד הימיני שצוין למעלה בהערה 27 אות ד' עמ' רא-רב].

46. סימן ת"ז הגהות ב"י אות ב. וז"ל שם: "... ולכאורא היה נ"ל ליישב דעת הרמב"ם ז"ל, דבגמרא איכא אוקמתא אחריתא והביאה רבינו המחבר, והיא אוקמתא דר"נ בר יצחק, כאן כשנצחו ישראל לא"ה כאן כשנצחו א"ה את עצמן. ויראה דלהך אוקמתא לכאורה לא צריכנן לפרושי שחזורין בכל זינן למקומן מפני סתירת המשניות, אלא דס"ל לרב נחמן בר יצחק שכשם שהתירו להם לחזור למקומן ביותר מאלפים אמה בשנצחו א"ה מפחד אויב, הכי נמי התירו להם לחזור בכלי זינם מפחד אויב, והיינו ברייתא דהתקינו שיהיו חזורין בכלי זינן למקומם. ומיירי כשנצחו א"ה, אבל כשנצחו ישראל אין להתיר ביותר מאלפיים אמה ושלא בכלי זינן. ומיהו מפני הטעם דנמצאת מכשילן לעתיד לבא, התירו להם לחזור בכלי זינן, וכיון דנצחו ישראל שאין להם פחד מן האומות, הטעם דהתירו להם לחזור בכלי זינם משום דאל"כ מכשילן לעתיד לבא, נקיט הרמב"ם טעם זה שהוא כולל בין כשנצחו א"ה בין כשנצחו ישראל, ולא נקיט הטעם מפני האויבים, שזה הטעם אינו אלא כשנצחו א"ה לא כשנצחו ישראל... והכי דייקי דברי הרמב"ם שכתב, 'וכשיצילו את אחיהם מותר לחזור בכלי הזיין שלהם למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבא', ע"כ, ולמה לא כתב כלשון המשנה 'כשחזורין מותר להם לחזור'. אלא שרצה הרב ז"ל להשמיענו

ז. הנפקותא בין שתי הדרכים לתירוץ הרמב"ם

לשני התירוצים ברמב"ם יש שיקול של 'מכשילן לעתיד לבוא'. לפי התירוץ הראשון שיקול זה הינו הסיבה לכך שלמרות שכל מי שיצא מהתחום יש לו רק ארבע אמות, רבן גמליאל הזקן התקין שכל היוצאים להציל יש להם אלפיים אמה לכל רוח. לתירוץ השני 'מכשילן לע"ל' אינו קשור לתקנת ר"ג הזקן, אלא הוא שיקול בפני עצמו המתיר, באותם מקרים בהם הוא קיים, אף

דאפילו בשנצחו ישראל דאין כאן פחד מהאויבים חוזרין בכלי זינן כדי שלא להכשילן לעתיד לבא, ולכן כתב 'וכשיצילו את אחיהם'.

אבל קשה כיון דאיכא טעמא דנמצאת מכשילן לעתיד לבא, למה קודם התקנה לא חשו לטעם זה ולא תקנו להם לחזור בכלי זינן. ולכן הנכון דס"ל להרמב"ם ז"ל, דהא דתניא 'באותה שעה התקינו שיהיו חוזרים בכלי זינן למקומן', הטעם הוא נמצאת מכשילן לעתיד לבא. שקודם התקנה לא היו שמים על לבם שיבואו עליהם אויבים, והיו הולכין להציל אף שבחזרתן לא היו חוזרין בכלי זינן. אבל אחר מעשה שהיה, חששו שמא לא ירצו ללכת לעזור את אחיהם פן בחזרתם בדרך יקראם אסון מאויבים ולא עליהם כלי זין, לכך התקינו שיהיו חוזרין בכלי זינן כדי שלא להכשילן לעתיד לבא, וכדכתב הרמב"ם ז"ל. כלומר לפי דבריו התקינו שיהיו חוזרין בכלי זינן למקומן, שמא לא ירצו לבוא להציל את אחיהם אם לא יתנו להם לחזור בכלי זינן, מפחד שמא יבואו עליהם אויבים. וצ"ל בכוונתו שלכן מותר לחזור בכלי זינן אפילו כשנצחו ישראל ואין חשש סכנה, שהרי כשיש חשש סכנה לא צריך תקנה, ודאי שמותר לחזור בכלי זינן מצד דין פיקו"נ. ולפי"ז לא מדובר בתירוץ אחר מהתירוץ הקודם בדבריו, אלא בשיפור התירוץ הקודם, דאמנם המכשילן לע"ל נצרך רק בנצחו ישראל, אבל הוא גם סיבת התקנה שמותר לחזור בכלי זינן אפילו בנצחו ישראל. עוד אפ"ל בכוונתו דס"ל שכל החשש של 'מעשה שהיה' [אפילו בנצחו נכרים את עצמם] אינו אלא חשש רחוק, ואין בו כלל גדרי פיקוח נפש [ראה לעיל הערות 12-13]. ובכל אופן, התירו לחזור בכלי זינן, כיוון שלמרות שהחשש אינו סביר, בגלל המעשה שהיה, אנשים חוששים שזה יחזור ויקרה. ולכן אם לא נתיר להם לחזור בכלי זינן, בפעם אחרת ימנעו מלבוא מפחד שיותקפו בחזרתן ללא כלי זינן 'כמו שקרה כבר פעם'. [במילים אחרות, לא חכמים הסיקו ש'אין לסמוך על המודיעין', ולכן ראו בכך ספק פיקו"נ והתירו לחזור עם כלי זינן. כי חשש זה שהמודיעין טועה הוא חשש רחוק, ואין בו כדי להתיר איסורי שבת. אלא שאנשים תמיד חוששים שמא המודיעין יטעה. ולכן אם לא נתיר להם לחזור בכלי זינן, אנשים יחששו לבוא ולהציל]. והפיקוח נפש הוא ההצלה של הפעם אחרת, שבלי התקנה יחששו לבוא להצלה זו, שהרי בחזרתן ללא כלי זינן יחששו שמא יתקפו אותם אויבים. והמתיר את איסורי שבת הוא הפיקוח נפש העתידי, שלא יבואו בשבת אחרת.

47. שיטת המשנה ברורה בדעת השו"ע

בסו"ס שכ"ט, על דברי המחבר [צוטט לעיל בטקסט הסמוך להערה 24] כתב המ"ב בס"ק כ: "חוזרים וכו' כדי שלא להכשילם לעתיד לבוא שלא ירצו להציל עוד" ובשער הציון [אות י"ד] ציין 'רמב"ם'. אך בהמשך על דברי המחבר 'חוזרים בכלי זינן למקומם' כתב בס"ק כ"א: "עיי' לקמן בסימן ת"ז". לכאורה נראה מכך שסבר כשיטה הראשונה, שההלכה בסימן ת"ז [ובפכ"ז ברמב"ם] היא פירוט תנאיה של ההלכה בסימן שכ"ט [שהיא מפ"ב ברמב"ם]. ובסימן ת"ז על דברי השו"ע בסעיף א': "מי שיצא חוץ לתחום ברשות, כגון חכמה הבאה לילד וכיוצא בזה, יש לה אלפים אמה לכל רוח באותו מקום שהגיע לו..." כתב בס"ק ג: "באותו מקום. אף לאחר שכבר עשה המצוה ההיא, דהתקינו לו זה דאם לא יהיה רשאי לזוז ממקומו ימנע עצמו שלא לצאת עוד". כלומר, דטעם התקנה של ר"ג הזקן היא 'כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא'. ולא כתב מקור לטעם זה [ומש"כ בשעה"צ אות ב' הוא לגבי 'אף לאחר שכבר עשה המצוה']. ומזה נראה קצת שהעתיק כאן טעם הרמב"ם מפ"ב [או שהעתיקו מהלבוש, אך העבירו מהל' ג' להלכה א'], וראה בטעם הרמב"ם 'שלא להכשילן לעתיד לבוא', לא היתר בפני עצמו נוסף על תקנת ר"ג הזקן, אלא כטעם התקנה. ולפי"ז ס"ל כדרך הראשונה שביארנו למעלה, וכשיטת הלבוש. אמנם אין הדברים מוכרחים.

לחזור למקומם יותר מאלפיים אמה. אולם יש הבדל יסודי בין שני התירוצים. לדרך הראשונה החשש של 'מכשילן' לעתיד לבוא' מהווה בסיס להיתר של איסור דרבנן שכל מי שיצא ממקומו אין לו אלא ד' אמות – לכן⁴⁸ אין לך ללמוד מכאן אלא מקור להיתר לאיסורים דרבנן. לעומת זאת, לפי הדרך השנייה, 'מכשילן' לעתיד לבוא' הוא דין עצמאי שנלמד מדיני קידוש החודש.

ההלכה שנקבעה במשנה בר"ה בדיני קידוש החודש היא שלא רק קידוש החודש הזה מתיר חילול שבת, אלא גם חשש לפגיעה בקידוש חודשים אחרים בעתיד מתיר חילול שבת זו היום, אף באיסורי תורה⁴⁹. כיוון שהרמב"ם הסיק מכך שלא רק פיקו"נ של אדם בשבת זו מתיר לנו לעשות מלאכה בשבת זו, אלא אפילו [חשש] פיקו"נ של עתיד לבוא מתיר לנו חילול שבת, מסתבר שההיתר הוא אפי' למלאכות דאורייתא בשבת, כמו בקידוש החודש⁵⁰.

48. אף אם נאמר ש'לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא', וניתן להרחיב היתר זה למקרים נוספים, 'דיו לבוא מן הדין להיות כנדון'. [השתמשתי בלשון ברייתא דרבי ישמעאל שהובאה בריש הספרא. כמובן ששם מדובר במידה שהתורה [שבכתב!] נדרשת בה. ראה גם מאמרי 'קל וחומר בספרות ההלכה' 'ניצני ארץ', חוברת י' (אלול תשנ"ג) בהערה 18 [ולמה שצוין שם יש להוסיף – בכורות טז סע"א וברש"ש שם; משך חכמה דברים יז, א] והערה 36].

49. ראה לעיל הערה 27. וראה בערוך לנר ר"ה כא, ב שכתב: "בגמרא ועכבו ר"ע בלוד. בבביתא (לקמן כב א) אמר ר' יהודה ח"ו דר"ע עכבן. וא"כ צריך טעם לתנא דמתניתין למה עכבן. אבל י"ל דלכאורה קשה על טעם דר"ג נמצאת מכשילן לעתיד לבא, וכי יספיק טעם זה לחלל שבת. הלא במקום שגזרו חכמים על שופר (לקמן כט ב) ולולב (סוכה מג א) גזרו לבטל מצות עשה מפני איסור שבת החמור וגם זה רק בשב ואל תעשה, והכא התיר חלול שבת שלא לצורך בקום ועשה שלא יבא לבטל מצות עשה דקדוש ב"ד. אמנם לפי דברינו הנ"ל א"ש דלדידן דקיי"ל תחומין דרבנן אין כאן רק איסור דרבנן במה שילכו לב"ד להעיד, דאיסור דרבנן יכולים ב"ד להתיר מפני הצורך, דהם אמרו והם אמרו. וזה היה טעם ר"ג אבל ר"ע לשיטתו אזיל, דס"ל תחומין דאורייתא כדאמרינן סוטה (כו ב), ולכן עכבן. אבל ר"י סבר כיון דר"ע בעצמו אמר לקמן (כה א) מדכתיב אתם אפילו מזידין, דכל מה שעשה ר"ג עשוי, אין סברא לומר שהיה מתנגד לר"ג בדבר שנוגע לקידוש החדש [=טעם זה צע"ג, שהרי לא דרש ר"ע אתם אלא לגבי קביעת החודש ע"י ב"ד. אבל לא לגבי חילול שבת של העדים. ובעיקר, שנראה בעליל שאין עדים אלו נחוצים כלל לקביעת החודש, אלא רק מחשש שמכשילן לע"ל – יב"מ]. אבל ת"ק סבר כיון דאין זה נוגע לקידוש החדש עצמו כעת, עכבן ר"ע לאפרושי מאיסורא". וראה פנ"י שם; ו'שאלת יעבך' תשובה קלב ד"ה 'ודקשיא ליה' [וראה בהמשך].

50. ראה לעיל הערות 12, 13 האם 'חוזרים למקומן בכלי זינן' מתיר אף איסורי תורה. אמנם, כפי שהערנו שם, יתכן שההפרדה בין החייל לנשק היא פיקו"נ ממש, כפי שנלמד מ'מעשה שהיה'. מכל מקום אפשר שישנם מצבים, כגון שיד ישראל תקיפה והצילו, שאין פיקו"נ שילכו ממקומן כלל, ומצד הפיקו"נ הם יכולים להישאר במקומן עד צאת השבת. ובכל אופן התירו להם ללכת [לפחות אלפיים אמה, וכשתחומין מובלעין אף לחזור למקומן] ולטלטל את הנשק איתם אף באיסורי תורה. וטלטול זה ודאי שאינו פיקו"נ, שהרי כאמור יכולים להישאר במקומם. בעל כורחך שההיתר לטלטול הנשק נובע מ'מכשילן לעתיד לבוא', ראה לעיל הערה 45. וראה בהמשך בפרק יא ובהערות שם.

ח. האם איסור תחומין הוא דאורייתא

אולי ניתן להכריע בשאלה אם 'מכשילן לעתיד לבא' מתיר גם איסורי תורה, מהמחלוקת הקיימת בהלכה אם תחומין דאורייתא או רק מדרבנן.

דעת ר"ע⁵¹ שתחומין של אלפיים אמה דאורייתא. למרות שהיו בראשונים [רבינו אפרים] שפסקו כר"ע, רוב הראשונים פסקו להלכה "ואנן קים לן דליתא לדר"ע דאמר תחומין דאורייתא"⁵². יש מהראשונים שהעתיקו שיטת הירושלמי⁵³ שאף שלא קיי"ל כר"ע שתחומין של אלפיים אמה דאורייתא, אלא ס"ל דאלפיים אמה דרבנן, מ"מ י"ב מיל נשהם כ"ד אלפים אמה] אף לרבנן הם דאורייתא. וכן פסק הרמב"ם⁵⁴. אמנם הרמב"ן⁵⁵, רשב"א⁵⁶, ריטב"א⁵⁷, רא"ש⁵⁸ ועוד ראשונים פסקו שלשיטת הבבלי אין כלל תחומין דאורייתא, ושכן הלכה. כלומר, יש מחלוקת ראשונים אם תחומין מיי"ב מיל ומעלה הם דאורייתא אם לאו, והשו"ע פסק להחמיר בכך⁵⁹ מצד ספיקא דאורייתא. וכתב המ"ב⁶⁰: "ר"ל להפוסקים דנקטי להלכה כהירושלמי דחוץ ליי"ב מיל הוי דאורייתא וילפינן זאת מקרא⁶¹ ד'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי' ומקום זה הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל. ומדברי המחבר שכתב ומה שיהיה בדרבנן וכו' משמע שמצדד כן להלכה להחמיר ביבשה בחוץ ליי"ב מיל אפילו בלמעלה מעשרה שהוא ספק

51. משנה סוטה פ"ה מ"ג "בו ביום דרש רבי עקיבא (במדבר ל"ה) 'ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה וגו' ומקרא אחר אומר (שם) 'מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב' אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה הא כיצד אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים; ובבלי שם, ל, ב: "בו ביום דרש רבי עקיבא וכו'. במאי קא מפלגי? מר סבר: תחומין דאורייתא, ומר סבר: דרבנן." וש"נ.

52. לשון הרא"ש סוף פ"ק דעירובין [הלכה כד]. [למקור הדין דאין הלכה כר"ע ע' ח' הרמב"ן סוף פ"ק דעירובין בד"ה 'וראיתי עוד לרב ר' אפרים תלמידו ז"ל, וכן ח' הרשב"א שם, ותמצית דבריהם בקרבן נתנאל על הרא"ש שם אות ח'].

53. עירובין פ"ג ה"ד; פ"ה ה"ד. והעתיקו הרי"ף בסוף פ"א דעירובין [דף ה, א בדפי הרי"ף].
54. פכ"ז מהל' שבת ה"א, וע"ש ברה"מ [שכתב שכ"ה הסכמת הגאונים] ושאר נו"כ; וכ"ה שיטת הראב"ד, הובאה דעתו בחי' הרמב"ן והרשב"א סוף פ"ק דעירובין; וכ"ה בסמ"ג לאוין סו; תוס' חגיגה יז, ב ד"ה 'דכתוב' בשם י"מ ועוד ראשונים. בדעת הרי"ף נחלקו הראשונים, ע' במאור ומלחמות שם ובשאר הראשונים. אמנם בטור ריש סימן שצ"ז פסק דכל תחומין דרבנן.

55. בחי' שם סוף פ"ק דעירובין; במלחמות שם; ובהשגותיו לסה"מ ל"ת שכ"א.

56. בחי' סוף פ"ק דעירובין ובעבודת הקודש, בית נתיבות, ריש ש"ה.

57. בחי' סוף פ"ק דעירובין.

58. סוף פ"ק דעירובין הלכה כד.

59. כך משמע מדבריו באו"ח סי' ת"ד, וע"ש ברמ"א, במג"א ס"ק א, בביאור הגר"א ד"ה 'למ"ד' וב"דמשק אליעזר". וראה שו"ת נוב"י [אבהע"ז מה"ק סימן ב' ו]או"ח מה"ת סי' מ"ה; ובמה שדנו בדבריו ב"בית יצחק" או"ח סי' מ"ב ס"ק יא; "תורת חסד" או"ח סי' לג סוס"ק א.

60. שם ס"ק ז.

61. שמות טז, כט.

דאורייתא ובביאור הגר"א נוטה דעתו להפוסקים דלעולם הוא דרבנן". א"כ, מצד ספיקא דאורייתא לא יצא.

כתב ב"ביאור הלכה"⁶²: "והואיל ואין בימים ונהרות וכו' – וכ' בחידושי הגרעק"א בשם הרב המגיד וה"ה דאין בכרמלית ומסיים דלפ"ז לדידן דלית לנו ר"ה אין לנו עכשיו כלל תחומין דאורייתא עכ"ל וכ"כ הגר"ז. אכן באמת קשה לומר כן ואדרבה מסתימת המחבר שלא זכר כלל כרמלית רק ומים ונהרות משמע דדוקא ימים ונהרות שאינן מקום הילוך כלל וכן מדכתב הרמ"א בהג"ה מיהו אם היה הולך וכו' למ"ד תחומין דאורייתא משמע דגם לדידן איכא תחומין דאורייתא והלא לדעת איזה אחרונים הרמ"א הוא מן העומדים בשיטה זו דבימינו ליכא רה"ר עיין בס' רמ"ו וע"כ דאין מחלק בזה ובאמת עיקר סברא זו אף שנובעת מדברי הרמב"ם בתשובה מ"מ קשה להולמה שהרי בש"ס איכא מ"ד דס"ל אלפים נמי ד"ת ויליף לה ממגרשי העיר אלף למגרש ואלף לתחום והתם בודאי לא הוי אלא כרמלית דאלף השני שהיה שדה לבהמתו בודאי אינו רה"ר ואפ"ה לר"ע לוקין עליה ביצא לחוץ מן השיעור הזה ואם כן כמו כן לדידן דדוקא י"ב מיל מה"ת בודאי אפילו אם היו י"ב מיל כרמלית אעפ"כ איכא איסור דאל יצא וכן מוכח מרמב"ן בסוגין ד' מ"ג דלא ס"ל כסברת הרמב"ם ואף על פי שבעיקר הדין כוון ג"כ לדברי הרמב"ם בתשובה וז"ל שם ואין אני קורא בזה אל יצא איש ממקומו כיון שלא הלך ג' פרסאות ברגליו שהרי הילוך הספינה אינו קרוי הילוך כלל ותמה על עצמך הוא יושב ברה"י שלו שהספינה רה"י היא וכו' ואתה חושש לו משום מהלך ג' פרסאות איהו מינח נייח וספינה הוא דקא מסגי' וכו' עיין שם הרי דלא קאתי עליה רק משום שאינו מהלך הא אילו הלך ברגליו במים י"ב מיל הוא דאורייתא למ"ד י"ב מיל דאורייתא וכש"כ בכרמלית ביבשה וא"כ אף שננקוט להקל במים בכל גווני אפילו בהולך ברגליו ומשום דאינו דומה לדגלי מדבר כלל אבל עכ"פ ביבשה אף בכרמלית יש לנו להחמיר ואף שאינו דומה לגמרי לדגלי מדבר כן נראה לענ"ד". העולה מהדברים שאף לדעות המחמירים שתחום י"ב מיל הוא מהתורה, יש מהפוסקים שאמרו שאין זה דאורייתא אלא ברה"ר. אבל בכרמלית אפילו י"ב מיל אינו דאורייתא. אמנם ה"ביאור הלכה" נוטה להחמיר בכך, וסבר שלדעת הראשונים שתחום י"ב מיל הוא מהתורה, תחום זה נוהג גם בכרמלית⁶³.

62. או"ח סימן ת"ד. [וראה "שמירת שבת כהלכתה" [מהדורה שניה משנת תשל"ט והלאה] פרק מ סעיף ע"א שכתב להתיר חזרת אחות המלווה חולה או יולדת לביה"ח כשאין לה איפה להיות עד י"ב מיל, משום מכשילן לע"ל. אבל מ"ב מיל והלאה לא התיר, מצד ספיקא דאורייתא לדעת הרמב"ם וסיעתו. אמנם ראה מהדורה שלישית משנת תש"ע, פרק מ סעיף פג, שכתב ממש אותם דברים אלא התיר רק בתחום של עד אלפיים אמה. ולא ידעתי מדוע, הרי לכ"ע התירו שלא תכשילן לע"ל איסורי דרבנן].

63. וראה "שמירת שבת כהלכתה" פרק לח הערה יט.

ט. ל'דרך השנייה' משום שלא להכשילן לע"ל הרמב"ם מתיר גם איסור תחומין דאורייתא

כאמור, שיטת הרמב"ם שמעל י"ב מיל תחומין דאורייתא. לפי 'הדרך השנייה' ברמב"ם, ההלכה בפרק ב קובעת "וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא" היא הלכה עצמאית, ובלתי תלויה בתנאים המבוארים בפרק כ"ז. בהתאם לכך התיר הרמב"ם לחזור למקומם בלא שום מגבלות ותנאים, אף אם חוזרים יותר מ"ב מיל⁶⁴. וא"כ מפורשת דעתו ש'מכשילן לעתיד לבוא' מתיר גם איסורי תורה. וכן מוכח גם דעת המחבר, שהרי ביארנו למעלה בפרק ד'⁶⁵ שנראה מפשט לשונו כדרך זו בביאור הרמב"ם, ואף הוא פסק להחמיר, כמבואר למעלה בפרק ח', שתחומין של י"ב מיל דאורייתא.

אמנם איסור תחומין הוא רק איסור לאו נ'אל יצא איש ממקומו ביום השביעי'], ולא איסור מלאכה שהוא במיתה. אך אם 'מכשילן לע"ל' מתיר איסור תורה, לא מסתבר לחלק בין לאו רגיל לבין מלאכה בשבת⁶⁶.

י. האם היתר 'שלא להכשילן לע"ל' קיים רק באירועי לחימה?

בפרק ב לעיל ציטטנו את סוגיית הבבלי בעירובין: "ומאי קושיא [=כלומר מה הסתירה בין הרישא של המשנה הקובעת שהיוצאים ברשות יש להם רק אלפיים אמה לכל רוח, לבין הסיפא הקובעת 'שכל היוצאים להציל חוזרים למקומן' – יב"מ] דילמא להציל שאני [=אולי הרישא מדברת ביוצאים ברשות, כגון לעדות החודש או בחכמה הבאה ליילד ושאר רופאים, ולכן התירה רק אלפיים אמה לכל רוח. אבל הסיפא מדברת ביוצאים לאירוע של לחימה, ואולי שם התירו אף לחזור למקומן – יב"מ]". הסוגיה דוחה חילוק זה, בהוכיחה ממשנה במסכת ר"ה שאף ביוצאים לאירוע של לחימה לא נתנו להם אלא אלפיים אמה לכל רוח.

השאלה היא, האם מכך דחתה הסוגיה לחלוטין את ה'הוה אמינא' שיש בכלל הבדל בין יוצאים ברשות סתם לבין יוצאים להציל. או שמא הגמרא רק הוכיחה שלגבי ההיתר של ר"ג הזקן, שנתנו לו אלפיים אמה לכל רוח, מוכח מהמשנה בר"ה שאין הבדל בין יוצאים להציל לבין יוצאים ברשות. אבל אפשר שהגמרא לא דוחה לגמרי את העיקרון, שביוצאים להציל יש לתת יותר תמריצים מאשר ביוצאים ברשות סתם.

64. שהרי 'מהלך אדם ביום עשרה פרסאות' [ראה פסחים צג, ב] שהוא ארבעים מיל. וזה ללא הלילה, שהוא עוד 40 מיל. והרי אפשר שהיוצאים להציל סיימו הצלתם [או שמעו שכבר נעשה מעשה] כליל שבת או בשבת בשעות לפנה"צ, ויכולים להלך י"ב מיל.

65. בטקסט הסמוך להערות 23-25.

66. סברה זו [שאין לחלק בין איסור תחומין לאיסורי מלאכה בשבת] כבר כתב ב"שאלת יעבץ" תשובה קלב ד"ה 'ודקשיא ליה'.

רש"י פירש [שם. צוטט בתחילת פרק ב לעיל]: "אבל הבא להציל מאויבים, יש לחוש שמא אויבים ירדפו אחריו, הלכך אפילו טובא נמי יכנסו לעיר". כלומר אולי ביוצאים להציל יש היתר נוסף של פיקוח נפש. אך במקום שאין חשש של פיקו"נ לא שייך חילוק בין יוצאים ברשות ליוצאים להציל. לפי טעם זה הסוגיה בודאי לא דחתה את ה'הוה אמינא' שביוצאים להציל יש היתרים נוספים מיוצאים ברשות סתם. שהרי שני התירוצים על הסיפא של המשנה – (א) שחוזרים בכלי זינן משום 'מעשה שהיה'; (ב) שהסיפא מדברת כשנצחו אומות העולם את עצמם, ולכן יש סכנה להישאר במקום – שני תירוצים אלו אמנם קובעים שיש הבדל בין יוצאים להציל לבין יוצאים ברשות סתם, כי ביוצאים להציל לעיתים יש יותר פיקוח נפש, ואז באמת הותר להם יותר מאלפיים אמה שהותר ליוצאים ברשות סתם, ובמקרים כאלו הותר ליוצאים להציל לחזור למקומם.

נראה שאפשר לפרש אחרת את ה'הוה אמינא' של הגמ' ש'יוצאים להציל שאני'. היוצא לעדות החודש, או חכמה הבאה לילד, אמנם יצאו לצורך פיקוח נפש, אבל לא מסכנים את עצמם ביציאתם. לעומת זאת, 'היוצאים להציל מן הגייס', כלומר היוצאים לפעילות של לחימה, מסכנים את עצמם [גם בימי חול] שמא יפגעו באירוע המלחמתי. על כן, ברור שיש לתת יותר 'תמריצים' למי שיוצא לפעילות שמסכנת את חייו. לכן הייתי חושב ש'יוצאים להציל שאני'.

ו'אובל אולי'⁶⁷ זהו מקורו של הרמב"ם [לפחות לפי ה'דרך השנייה' בפירוש], שקבע בפרק ב' "וכשיצילו את אחיהן מותר להן לחזור בכלי זיין שלהן למקומם בשבת כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא". שאמנם כדי ליישב את הסיפא של המשנה עם המשנה בר"ה, מוכרחים לומר שתקנת ר"ג הזקן שהתירה באופן מוחלט להלך אלפיים אמה לא חילקה בין היוצאים להציל לבין היוצאים ברשות סתם. על כן, פרט למקרים של פיקו"נ [כפי שבוארו בפרק כ"ז], גם היוצאים להציל יש להם רק אלפיים אמה לכל רוח מכוח תקנת ר"ג הזקן. אבל ה'הוה אמינא' של הגמרא ש'יוצאין להציל שאני' לא נדחתה. על כן, במקרים פרטניים בהם קיים חשש 'להכשילן לעתיד לבוא', אפשר ללמוד מהסוגיה בר"ה לגבי עדות החודש, שיש להתיר להם לחזור למקומם. אף שאין לפרש כך את הסיפא של המשנה המדברת בהקשר הכולל של תקנת ר"ג. בכל אופן פשט הסיפא לא זו ממקומו, ובמקרים פרטניים, היא קיימת כפשוטה, כמו שניתן להסיק מהכלל של עדות החודש, שגם חשש לעתיד לבוא דוחה שבת זו. על כן פסק הרמב"ם הלכה זו רק לגבי אירוע מלחמתי, בו יש 'מצווה על כל ישראל שיכולן לבוא לצאת ולעזור לאחיהם שבמצור', למרות שהיוצאים להציל [מחללים שבת ו]מסכנים את עצמם.

67. ראה דניאל ב, ח.

כמובן אין לכך ראייה מוחלטת, והוא דבר מחודש שאף נוגד את פירוש רש"י. אבל כמדומה שלמרות שבאופן כללי כל פיקו"נ שווה [כמבואר בפרק א'], אי אפשר להתעלם מהאפשרות שההיתר המיוחד של הרמב"ם בפרק ב' הוא רק במקרה של פעילות לחימה המסכנת את היוצאים אליה. ראה גם בפרק הבא.

אמנם מאידך גיסא, מקורו של הרמב"ם במשנה בר"ה לגבי 'נראה בעליל', ממנה הסיק הרמב"ם פיקו"נ, לא רק פיקו"נ של אדם בשבת זו, אלא אפילו [חשש] פיקו"נ של עתיד לבוא מתיר מלאכות בשבת זו, כמבואר למעלה בריש פרק ה'. הרי שאין מקום לחלק בין אירוע בעל אופי מלחמתי או אירוע בעל אופי אחר. בכל מקום בו יש חשש פיקו"נ של עתיד לבוא, יש בכך כדי להתיר פיקו"נ גם בשבת זו. יתירה מזו, אפשר שכך פירש הרמב"ם את השאלה 'דילמא להציל שאני', מכיוון שפרט ל'נראה בעליל' בקידוש החודש, דווקא במקרים של אירועים מלחמתיים יותר שכיח חשש לפיקו"נ עתידי. אפשר גם שלדעת הרמב"ם עיקר ההיתר של 'חוזרים בכלי זינים' הוא מצד החשש שבמקרה עתידי יהיה חשש להתקפת נגד של האויב, אבל החיילים יחמירו בנושא טלטול כלי נשק. או שיש חשש שבמקרה עתידי כל שהוא יהיה כשלון מודיעיני בעניין כוונות האויב, ולכן תיקנו שבכל שבת יטלטלו את הנשק ולכן הזכיר הרמב"ם גם בפ"ב את 'חוזרים בכלי נשקם'⁶⁸.

יא. מחלוקת אחרונים אם 'שלא להכשילן לעתיד לבוא' מתיר גם איסורי תורה או רק איסורים דרבנן

האחרונים⁶⁹ נחלקו בשאלה אם 'שלא להכשילן לע"ל' מתיר איסורי תורה, או רק איסורי דרבנן. החת"ס⁷⁰ כתב מפורש שההיתר של מכשילן לע"ל מתיר גם איסורי תורה. ואף כתב שההיתר הוא גם ברופא ולא רק ביוצאים להציל. כן סוברים גם בעל ה"שאלת יעבץ"⁷¹; הגרי"א הלוי הרצוג זצ"ל⁷²; בעל "אגרות משה"⁷³ שגם הוא סבר שההיתר הוא גם לצוותים

68. ראה בפרק הבא, ובהערה 76 בדעת הגרשז"א זצ"ל בעניין טלטול כלי נשק.
69. ראה לעיל הערות 12-13, פרק ח ושם בהערה 50, ופרק ט' לגבי שיטות הראשונים בזה. וראה במאמרו הנ"ל [הערה 4] של ידידי הרב מרדכי הלפרין שליט"א, פרקים ז, ח, ט מה שהביא דעות בזה.

70. שו"ת חו"מ ח"ו תשובה קצד בהשמטות [וראה גם או"ח תשובה רג]. אמנם החת"ס קבע שאין היתר זה חל על מי שיצא כדי להציל את עצמו, ראה לעיל פרק ח בהערה 29 ובטקסט שלפניה [הבדל 3], כיוון שלא שייך שלא יצא לעתיד לבוא.

71. תשובה קל"ב [בד"ה 'ודקשיא ליה']
72. "התורה והמדינה" קובץ ה-ו עמ' כה ואילך; "היכל יצחק" סי' לב; מהדורה החדשה של "פסקים וכתבים", שו"ת או"ח, ח"א, סימן נז עמ' רסא-רעב, בעמ' רסג. אך סייג את ההיתר שאינו חל על שוטרים שמשרתם להציל, וראה לעיל הערות 27, 28. וראה בהמשך פרק יב. לגבי שיטתו של מו"ר הרב ישראלי זצ"ל, ראה לעיל הערות 27, 28.

73. או"ח חלק ד' סימן פ. וע"ש שסייג את ההיתר בכך שכאשר יצאו חשבו שיחזרו במשך השבת. אבל אם הניחו שהפעולה תימשך עד צאת השבת, אפילו הסתיימה קודם אין להם רשות לחזור. אמנם ביאורו בסוגיה ממנה הסיק חילוק זה דחוק מאוד ותמוה. ואזהמ"ל בזה.

רפואיים ועוד. אמנם הגר"ש קלוגר⁷⁴; בעל "שו"ת הר צבי"⁷⁵; מו"ר הגרש"ז אורבאך זצ"ל⁷⁶ ועוד, סברו שאין היתר זה מתיר אלא איסורים דרבנן. אף הגר"ש גורן זצ"ל פסק שההיתר של 'מכשילן לעתיד לבוא' מתיר רק

74. שו"ת "בחרת בחיים" סימן צט.

75. להגר"צ פראנק זצ"ל, או"ח, חלק ב', סימן י.

76. "מנחת שלמה" סימנים ז-ח. וע' גם ברשב"א ביצה יא, ב [עמ' קן] ד"ה 'בפלוגתא לא קא מיירי', בהערה 523 של הרב ישראל סקלר המהדיר [בהוצ' מוסד הרב קוק, תשנ"ה].

ע"ש בסימן ח' [עמוד נח במהד' תשמ"ו] שמכוח דברי רבינו יהונתן על הרי"ף [צוטט לעיל הערה 12], הסכים שלגבי חזרה בכלי זיין מותר אף בהוצאה דאורייתא ובהעברה ד' אמות ברה"ר. רק דס"ל שזה חריג רק לגבי חזרת כלי זיין. וכתב: "ואף שלכאורה מוזר מאד לומר שמותרין במלאכה דאורייתא גם בנצחו ישראל אף על גב שיכולים להשאר במקומם ולשבות שם בלא שום פחד, אך כיון דאמרנו דמוכח הכי נראה שצריכים לדחוק קצת ולומר דכיון שכל אלה שבאו להציל בלי כלי זיין הרי יש להם אלפים אמה לכל רוח ויכולים שפיר לחזור לבתיהם, ולכן ראו חכמים צורך שלא להוציא מהכלל את אלה שבאו להציל גם בכלי זינם ולהחמיר עליהם להשאר במקומם כל השבת ולסבול יותר מאחרים, ולפיכך אמרין שגם הם מותרים לחזור למקומם. ומה שאנו אומרים להם ליקח עמהם גם את הכלי זיין הוא מפני שחכמים ראו את זה כצורך של פקו"נ והם אשר דורשים מהם דבר זה. כי יתכן שאותם האנשים היו רוצים לחזור לבתיהם בלי הכלי זיין כיון שלמעשה הרי ליכא כלל שום סכנה, ורק גזירת חכמים היא משום מעשה שהיה שלא יתפרקו מעליהם כלי זינם, ולכן התירו להם חכמים כדי שלא יסבלו משום כך יותר מכל הבאים להציל... וצריכים לומר לפי"ז דהתקנה לא היתה רק בזה שהתירו להם לחזור למקומם בכלי זינם, אלא שגם גזרו עליהם שלא ישוּבו למקומם בלי הכלי זיין, כי אם לא נאמר כן איך אפשר שיהא מותר לחזור ולעבור אדאורייתא בו בזמן שיכול שפיר לחזור לביתו בלי שום איסור. וגם נראה לפי"ז שגם אם לא יצאו כלל חוץ לתחום מ"מ מותר להם לשוב לביתם על כלי זינם גם דרך רה"ר. וגם נראה דכמו שאין אדם צריך כלל להחמיר על עצמו בנוגע להיתר של ר"ג שיש להם אלפים אמה לכל רוח ה"ה נמי לענין זה שיכול כל אחד ליקח עמו את הכלי זיין אם רוצה לחזור למקומו ולא להמנע מזה משום חומרא בשבת כי כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפקו"נ דחמור יותר...". מבוארים דבריו שיסוד תקנת חז"ל היא שלכל מקום שיכולין להלך מי שבא בלא כלי זיין, רשאים להלך [ואף חייבים לקחת עימם את כלי זינם] מי שבא למלחמה עם כלי זיין.

וראה "הצבא כהלכה", לידידי הרב יצחק קופמן שליט"א, פרק כד "חזרה מפעילות מבצעית בשבת ויו"ט", סעיף א' ושם הערה 5, וסעיף ב, ושם בהערה 10. [וראה שחזר על הדברים מפורש כביכול בשם הגרשז"א בסוף הערה 18 בקטע 'האם ההיתר בצבא חל גם על איסורי תורה?'] ודבריו אינם נכונים. שהרי לפי דבריו יוצא שמי שהולך ברה"ר דאורייתא בלי נשק, רשאי ללכת 1640 מטר לכל כיוון. אבל מי שהולך עם נשק, רשאי ללכת רק 960 מטר. ואם כן, כל תקנת חז"ל נפלה לה בבירא עמיקתא, והרי 'כל חומרא בדבר זה אתי לידי קולא בפקו"נ דחמור יותר', כדברי מו"ר הגרשז"א זצ"ל. לכן אין להשליך את דברי הגרשז"א שהביא שם בהערה 5, שלגבי איסורי תורה יש להחשיב את השיטה המחמירה במדידת אמה, על היתר טלטול הנשק. כיוון שיסוד היתר זה הוא, לדעת הגרשז"א זצ"ל, כוונת חז"ל לעודד לבוא למלחמה עם נשק. ולכן התירו למי שבא עם נשק ללכת עם נשקו לכל מקום שיכול ללכת מי שבא בלי נשק. [וראה שם הערה 12 שאף שלשונו לא ברורה, נראה שכוונתו שהגרשז"א זצ"ל חולק על מש"כ בדין 3]. העדות שמביא הרב קופמן, שם בהערה 5, שבענין דאורייתא יש לילך אחר השיעור המחמיר, ובדברבן ניתן ללכת אחר השיעור המקל, היא כפסק ה"ביאור הלכה" באו"ח רע"א סעיף יג ד"ה 'של רביעית'. אמנם אני שמעתי ממו"ר הגרשז"א זצ"ל כמה פעמים שעיך המנהג בירושלים כדעת הגר"ח נאה זצ"ל, בין להקל בין להחמיר. כך גם כתבו בשמו ב"הליכות שלמה", פרק תשיעי – סדר ליל פסח, סעיף ח. (אמנם ע"ש ב"ארחות חיים" סוף הערה 57 שהביאו גם את מש"כ הרב קופמן ב"צבא כהלכה" הנ"ל). על כן ספק בליבי אם מו"ר זצ"ל התכוון לומר את הדברים באופן כללי, ולא התכוון לאיזה מקרה פרטי. עוד זאת שמעתי ממו"ר זצ"ל, שבכל אופן נהגו בירושלים לגבי פירצה של 10 אמות בהיקף מחיצות, להקל לשער את העשר אמות כשיעור הגדול הידוע כשיעור חזו"א.

איסורים דרבנן. אמנם לגבי טלטול נשק, יש היתר נוסף משום 'מעשה שהיה'⁷⁷. כך גם נהוג לפסוק ברבנות הצבאית לדורותיה, שאין להתיר איסורי תורה מטעם 'שלא להכשילן לעתיד לבוא'.

יב. האם היתר 'מכשילן לעתיד לבוא' חל גם על חיילי צבא הפועלים לפי פקודות?

הגרי"א הלוי הרצוג⁷⁸ זצ"ל כתב לגבי משטרה, שאין היתר זה נוהג בהם משום: "שאלו אינם באים אלא בתוקף משרתם, והם מוכרחים ללכת באשר ילכו, משא"כ שם שהמדובר במתנדבים לצאת להציל". מו"ר הגאון הרב ישראלי זצ"ל⁷⁹ חלק עליו וכתב: "הנה לטעם הראשון [=שהמשטרה עושים בשכר – יב"מ] יש לשאול, שהרי גם אותם שנמנו במשנתנו יתכן שמקבלים שכר, וכגון שהיו עסוקים בשמירה ומקבלים גם שכר שבת בהבלעה, וע"י שמתעסקים כאן נתבטלו ממלאכתם, ובחי' הבאה ליילד מצינו כבר בגמרא שנהיו מילדות בשכר (...). עכ"פ דבר זה הוא רגיל כמעט ללא יוצא מן הכלל בדורותינו, ואעפ"כ לא אישתמיט אף אחד מהאחרונים שיעיר שלפ"ז דין זה של המשנה אינו קיים אצלנו לגבי חי'... והרי כידוע גם בלאו הכי אין נהירה גדולה אחרי מקצוע זה בישראל מחמת אי הנעימות, הסכנה וחוסר סדר החיים הכרוך בזה".

אמנם דבריו צ"ע, שהרי לא מדובר על תקנת ר"ג שנותנים להם אלפיים אמה לכל רוח, שזה ודאי חל בכל מקרה, גם בעושים בשכר. השאלה היא לגבי ההלכה של הרמב"ם בפ"ב של 'מכשילן לע"ל'. הלכה זו נלמדת לשיטה זו, כאמור, מעדי החודש היוצאים להעיד גם כשנראה בעליל. ועדי החודש ודאי שהם מתנדבים ולא מקבלים שכר, ואין עליהם שום חובה להעיד. אמנם העיקרון שהרמב"ם למד שגם חילול שבת עתידי דוחה שבת זו שייך בכל מקרה. אבל השאלה היא עד כמה מרחיבים היתר זה. שהרי אדם שעבודתו ומשרתו בכך, שוקל שיקולים רבים, בניהם גם קידומו המקצועי, אמינותו ועוד. השיקול של הקושי שהשבת מציבה לפניו הוא רק אחד ממערכת שיקולים נרחבת יותר. לכן סביר שהחשש שלא יצא שוב בעתיד הוא הרבה יותר רחוק. יש לזכור שהחשש בעדי החודש אינו שלא יצאו עקב הקשיים שהשבת מציבה בפניהם, אלא אדרבא – שלא יצאו מחשש שהם מחללים שבת שלא לצורך!

המחלוקת היא אמנם לגבי 'עושים בשכר', אבל ברור שדין דומה הוא לצבא חובה הפועל לפי פקודה. מצד אחד לא שייך 'מכשילן לע"ל', שהרי הם פועלים מכוח גיוס חובה ופקודה. מצד שני אין להכחיש שמורל החיילים

77. ראה "משיב מלחמה" ח"א עמ' רכט-רמב; רפו-רפו; ח"ב עמ' ריח-ריט. וראה בהמשך.

78. לעיל הערה 72, וראה גם במה שצוין שם.

79. לעיל הערה 27. וראה גם הערה 28.

ותחושתם הטובה היא רכיב חשוב ביותר ברמת התפקוד של החייל ושל היחידה.

יג. פסק דינו של מו"ר הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל

לפני מספר שנים, בשיא האינתיפאדה השנייה, התארחתי בשבת אצל אחד מבני, שכינה באותה תקופה בתפקיד רגיש ביחידה קרבית. במשך כל התפילה בערב, ותחילת סעודת שבת, הוא היה לחוץ מאוד, וכל הזמן יצא לשיחות טלפון. בהמשך סעודת שבת הוא קיבל שיחת טלפון נוספת, ואז נרגע. לאחר מכן הוא סיפר שהיחידה שלו עסקה בערב בלכידת מבוקש 'כבד'. בשיחה האחרונה נמסר לו שהפעולה עברה בהצלחה וכל הכוחות יצאו בשלום. בעת ההכנות למבצע [לפני שבת] שאל אותו מפקד היחידה אם ישתתף בפעילות בליל שבת. ובני הסביר שבפעם הזו לא יוכל לקחת חלק במבצע ולהעדר מן הבית למשך השבת, כיוון שהוריו מגיעים לשבת אחרי תקופה ארוכה. המפקד הציע לו שלאחר הפעולה יסיע אותו הביתה נהג שאינו יהודי. בני השיב לו שלגבי דידו אין זו אפשרות מעשית, ש'אבא שלי לא מרשה' [זאת משום שהנסיעה היא מעבר לי"ב מיל, וכרוכה בספיקא דאורייתא של יציאה מחוץ לתחום]. שאלתי אותו למה השתתפותו במבצע כל כך נחוצה, הרי יש לו סגן וכדומה. הוא הסביר לי שלבד מן העובדה שהוא יותר מקצועי מסגנו יש גם סיבות נוספות, שמטעמים מובנים לא אוכל לפרט.

כשסיפרתי למו"ר הגר"א שפירא זצ"ל את הדברים, מו"ר זצ"ל אמר לי [זה איננו ציטוט, אלא סיכום דבריו בלשוני] שהוא מבין מתוך הדברים שיש שכבה דקה של מפקדים – מ"פים, מג"דים, מח"טים, קציני מודיעין ואג"מ וכיו"ב שנושאת על כתפיה את הלחימה בטרור בפעילות היום-יומית, כמו גם בשבתות. לדבריו, כיוון שמדובר באנשים, שעקב שהותם הממושכת ביחידותיהם והאחריות המוטלת עליהם, הם אלו שבסופו של דבר קובעים בעצמם כל שבת אם יישארו בשבת או יצאו לביתם. לפיכך לדעתו, לאנשים אלה, יש להתיר נסיעה לביתם בשבת ברכב שינהג בו נהג שאינו יהודי. שהרי כשאדם כזה מחליט אם להישאר לשבת אם לאו, ההחלטה צריכה להיות עניינית עד כמה שאפשר, ובלתי מושפעת, גם אם באופן לא מודע, מהעובדה שכבר חודש לא היה בבית, או שהוריו באים לשבת. הוא הורה לי, בזמנו, לא לפרסם פסק זה, כדי שלא כל חייל יתחיל לנסוע הביתה או

למכינה שלו בשבת⁸⁰. שאלתי את מו"ר זצ"ל: 'הרב פוסק שמכשילן לעתיד לבוא מתיר גם איסורים דאורייתא?' והוא השיב לי שלא, שלדעתו היתר זה חל רק על איסורים דרבנן. שאלתי אותו אם כן, האם אין צורך לחשוש לדעה שי"ב מיל הוא דאורייתא. הוא ענה שוודאי צריך לחשוש לדעת הרמב"ם בספיקא דאורייתא, אבל במקרה הנדון אין הוא יוצא, הגוי הוא שמוציא אותו.

אודה ואבוש שבזמנו לא הצלחתי להבין אם חיישינן שי"ב מיל דאורייתא, איך מותר לנסוע הביתה מעבר ל"ב מיל. בתחילה חשבתי שמו"ר זצ"ל מסתמך על הדין של 'אין תחומין למעלה מעשרה' טפחים⁸¹. אמנם לפי זה יהיה הדבר תלוי בסוג הרכב שבו נוסעים. רק ברכב שגבוה יותר מ' טפחים יהיה מקום להקל. מה גם שהמג"א⁸² פסק שבעגלה שרחבה ד' וניחא תשמישה, יש תחומין גם למעלה מעשרה טפחים.

רק לאחר זמן הבנתי שהדברים מפורשים בחת"ס⁸³ שכתב: "...משום תחומין ולפעמים יוליכנו [=הנכרי - יב"מ] חוץ לג' פרסאות שהוא דאורייתא לכמה פוסקים. ודעת מג"א שגם בעגלה שייך תחומין [=ולא שייך ההיתר של 'אין תחומין למעלה מעשרה' - יב"מ] דניחא תשמישת'... מ"מ נ"ל מבואר מלשון התוספ' דעירובי' הנ"ל דבין לרשב"ם ובין להתוספ' ליכא איסור דאורייתא דתחומין כשהגוי מוציאו חוץ לתחום אלא משום גזירה שמא ירד מהקרון וילך ברגלי' וזה גזירה מחודשת והוא איסור דרבנן קל. כי גם הוא שאין לו אלא ד' אמות הוא אי' [=איסור] דרבנן בעלמא, דמן התורה כיון שיצא יצא. ומכ"ש דאינהו לא פליגי אלא ביוצא לרצונו ע"י קרון אבל מי שהוציאו נכרים בעל כורחו לית דין ולית דינא. והכא כמו שהוציאוהו בעל כורחו דמי ואין צורך להאריך שאין כאן אי' [=איסור] דאורייתא כלל". כלומר, כיוון שהנכרי מסייע אותו, גם ללא הקולא של 'אין תחומין למעלה מ' או ברכב נמוך שאינו למעלה מ', אין זה נקרא שהוא יוצא מחוץ לתחום, וודאי שאין בזה חשש איסור דאורייתא כלל.

80. מסיבה זו במשך כל השנים, אף שלימדתי פסק זה לתלמידי בישיבה במסגרת שיעורי הכנה לצבא, הסברתי להם שהוא לא חל עליהם כחיילים, ולא פרסמתי פסק זה. אולם כמדומה, שבחלוף הזמנים והשתנותם, חשיבות רבה יש לשימור פסק ההלכה, ולכן הרשיתי לעצמי לפרסמה עתה.

לא שמעתי ממו"ר זצ"ל מפורש שאין להתיר שום איסור דרבנן לחיילים רגילים הפועלים מכוח פקודה. קצת נראה לי מדבריו שכוונתו שנסיעה [אפילו ע"י נהג אינו יהודי] הביתה בשבת, שהיא פרסום גדול, אין להתיר אלא באנשים שקובעים בעצמם אם יצאו הביתה בשבת או לא. אבל לגבי איסורים דרבנן אחרים, כגון ללכת ברגל מעבר לתחום וכדומה, אפשר שלא אסר לחיילים רגילים.

81. בעיה דלא נפשטה בגמ' עירובין מג, א. השו"ע באו"ח סי' ת"ד סעיף א פסק שכוון שהבעיה לא נפשטה, בדרבנן יש להקל ובדאורייתא להחמיר.

82. או"ח רס"ו ס"ק ז'.

83. שו"ת חו"מ ח"ו תשובה קצד בהשמטות.

הדברים מפורשים ברמב"ן⁸⁴: "... ואין אני קורא בזה אל יצא איש ממקומו כיון שלא הלך ג' פרסאות ברגליו שהרי הלך הספינה אינו קרוי הלך כלל, ותמה על עצמך הוא יושב ברשות היחיד שלו שהספינה רשות היחיד היא גבוה עשרה ורחבה ארבעה וכדאיתא בפרק הזורק ואתה חושש לו משום מהלך שלש פרסאות, איהו מינח נייח וספינה הוא דקא מסגיא, וחצר מהלכת היא ולא אדם מהלך כלל".

מפסקו של מו"ר הגר"א שפירא זצ"ל יש ללמוד, שלדעתו, עיקר ההיתר של 'מכשילן לעתיד לבוא' הוא במי שמחליט לעצמו נבמקרה הנ"ל, מחליט אם יישאר בשבת או יצא הביתה. כך גם מחליט לעצמו אם ישתתף בפעולה או לא. כנראה שלא 'ברשעי עסקינן' שיעדיפו את טובת עצמם על אחריותם הביטחונית. רק שהחשש שהשיקול בתת מודע יושפע מהקשיים הנובעים מאיסורי שבת. כלומר 'מכשילן לעתיד לבוא' בעיקרו הוא השפעה סמויה על שיקול הדעת של מי שמחליט בדבר לעצמו⁸⁵.

יד. מסקנות להלכה

1. יש מחלוקת אחרונים להלכה אם 'מכשילן לעתיד לבוא' מתיר רק איסורי דרבנן, או גם איסורי תורה. מנהג הפסיקה ברבנות הצבאית עפ"י הגר"ש גורן זצ"ל הוא להתיר רק איסורים דרבנן. אמנם יש פוסקים רבים, ובראשם החת"ס שהתירו אף איסורי תורה. כיוון שכך גם פשט משמעות דברי הרמב"ם⁸⁶, נראה שבצורך גדול ניתן להסתמך על פוסקים אלו, אולם תוך התחשבות בשיקולים הבאים:

א. עיקר ההיתר של 'שלא להכשילן לעתיד לבוא' הוא בחשש שמא השיקול של הקושי יהווה השפעה סמויה על שיקול הדעת. לכן עיקר ההיתר הוא באנשים שמחליטים בעצמם לגבי השתתפותם. מי שפועל

84. בחידושו לעירובין מג, א.

85. סברה דומה שמעתי מהרב י"י נויבירט ז"ל בשם הגר"י הלוי סולוביצקי מבריסק. רופא ילדים שאל אותו עד איזה מרחק הוא צריך ללכת ברגל בשבת לראות תינוק חולה. הגר"י זצ"ל פסק לו שישע אפילו לבית השכן, כשהרופא תמה מדוע? שאל אותו הגר"י זצ"ל איך הוא מחליט אם צריך ללכת לתינוק בשבת אם לא. ענה הרופא: אני שואל אם הוא מקיא, אם יש לו חום וכמה, איך הוא נראה וכדומה. אמר לו הגר"י זצ"ל: אז אם אתה צריך לצאת בקור ובגשם אף מרחק רחוב אחד, זה עשוי להשפיע [בתת הכרה] על שיקול הדעת שלך במקרים הגבוליים, ותחליט שלא צריך ללכת. ואסור ששיקול כזה ישפיע על שיקול הדעת שלך. ראה גם במסקנותיו של יד"ע הגאון הרב מרדכי הלפרין שליט"א, לעיל הערה 4, בעמ' 81, שהביא בשם הגר"י זצ"ל להתיר לרופא לחזור לביתו ברכב שלא להכשילן לעתיד לבוא. ונראה לי שמדובר ברופא שמחליט בשיקול דעתו אם ללכת לראות את החולה או לא. שיקול הדעת הוא 'אם החולה צריך לכך או לא'. אבל קיים החשש ששיקול הדעת יושפע באופן לא מודע מהקשיים שהדבר יגרום לרופא. אבל רופא הנמצא בתורנות בביה"ח במסגרת עבודתו, קשה מאוד להתיר לו איסור תורה לשוב לביתו ברכב.

86. אמנם להרבה דעות כלל אין היתר נפרד של 'מכשילן לעתיד לבוא', והכל טעם להיתר של תקנת ר"ג. כך סובר ה"לבוש", וכך נראה גם מלשונו של ה"משנה ברורה". ראה לעיל הערה 47.

- מכוח חובה, כגון חייל בצבא סדיר או אדם שעבודתו ושכרו בכך, מחלוקת אם ניתן להחיל עליו את ההיתר של 'מכשילן לעתיד לבוא'. בכל מקרה נראה שלאנשים הפועלים מכוח חובה, אין להתיר איסורי תורה.
- ב. יותר פשוט להתיר מפני 'מכשילן לעתיד לבוא' במי שיצא להציל, כלומר לפעילות שיש בה גם סכנה לעצמו. אמנם יש רגליים לסברא שהיתר זה שייך בכל מי שיצא ברשות' לצורך הצלה ופיקוח נפש.
2. יש לחוש לדעת הרמב"ם שאסור מהתורה לצאת מעבר ל"ב מיל [שהם כ"ד אלפים אמה, בערך 11.5 ק"מ]. אמנם להרבה דעות אין דין תחומין דאורייתא בכרמלית, רק ברה"ר דאורייתא.
3. נסיעה ברכב שנוהג בו לא יהודי מעבר ל"ב מיל, אין בו חשש איסור תורה.
4. אסור לחייל שהיה בפעילות מבצעית להיפרד מנשקו⁸⁷. על כן הוא רשאי לטלטל את נשקו, אף באיסורי תורה כמו ברה"ר דאורייתא. היתר זה לטלטל את נשקו גם ברה"ר דאורייתא הוא בכל מקום שמותר לחייל ללא נשק ללכת [אף אם ההיתר ללכת הוא מצד הדין של ספיקא דרבנן לקולא]⁸⁸.

87. כאשר ההפרדה נובעת מחמת קדושת השבת, ראה לעיל בהערה 12.

88. ראה לעיל הערה 76.